

Año LIII. urtea

132 - 2021

Uztaila-abendua

Julio-diciembre

FONTES LINGVÆ VASCONVM STVDIA ET DOCUMENTA

SEPARATA

Hizkuntza-tratamenduak *Dragoi Bolan*: hierarkia, gaiztotasuna eta etsaitasuna

Garbiñe Bereziartua, Beñat Muguruza

Sumario / Aurkibidea

Fontes Linguae Vasconum. Studia et Documenta

Año LIII. urtea - N.º 132. zk. - 2021

Uztaila-abendua / Julio-diciembre

ARTIKULUAK / ARTÍCULOS / ARTICLES

Euskararen erritmoa neurtzen

Oroitz Jauregi 257

Egiarretako hiru eskuizkribu euskaraz (XVIII.-XIX. mendeen mugan)

Juan Madariaga Orbea, Jose Luis Erdozia Mauleon 279

Hizkuntza-tratamenduak *Dragoi Bolan*: hierarkia, gaiztotasuna eta etsaitasuna

Garbiñe Bereziartua, Beñat Muguruza 319

*Do It Yourself*etik planifikaziora.

Euskal hiztun gazteak eta berreskurapenaren auziak

Jone M. Hernández García, Ainara Santamaria Barinagarrementeria 349

Egiletasuna eta gorputza kritika feministaren argitan.

Miren Agur Meaberen *Kristalezko begi bat* nobelaren irakurketa bat

Ibon Egaña Etxeberria 375

Oltzako aldaeraren inguruan (1 – Arakilgo azpialdaera)

Koldo Artola 403

e5: euskararen komunitatearen garapenerako marko interpretatibo berria

Jone Goirigolzarri Garaizar, Inazio Marko, Ibon Manterola 473

Karmele Jaioren *Aitaren etxearen* kritika kolektiboa eta feminista:

proposamen metodologiko berritzailea

Gema Lasarte, Andrea Perales-Fernández-de-Gamboa 497

Modalitate-markatzaileak: partikula modalak ote dira euskarazko

partikula modalak?

Sergio Monforte 515

Praktika eleanitzak eta euskara, ingelesa irakas-hizkuntza bihurtzen denean:

kasu-azterketa bat

Nerea Villabona, Mikel Gartziarena 543

Idazlanak aurkezteko arauak / Normas para la presentación de originales /

Rules for the submission of originals 565

Hizkuntza-tratamenduak *Dragoi Bolan*: hierarkia, gaiztotasuna eta etsaitasuna

Fórmulas de tratamiento en *Bola de Dragón*: jerarquía, maldad y enemistad

Forms of address in *Dragon Ball*: hierarchy, evil and enmity

Garbiñe Bereziartua

Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

garbine.bereziartua@ehu.eus

<https://orcid.org/0000-0003-4987-3315>

Beñat Muguruza

Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

benat.muguruza@ehu.eus

<https://orcid.org/0000-0002-8095-1927>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv132.3>

Jasotze data: 2021/06/10. Behin-behineko onartze data: 2021/07/31. Behin betiko onartze data: 2021/08/04.

LABURPENA

90eko hamarkadan ETB1ek igorritako *Dragoi Bola* telesail japoniarraren azterketa xehea egiten da lan honetan, euskarazko itzulpenean hizkuntza-tratamenduei ematen zaien erabilerari erreparatuta. Telesaileko edukien azterketa kualitatiboa eta telesailaren euskarazko itzulpenean parte hartu zutenei elkarrizketak eginda ikusitakoen berri ematen da. Hitanoaren erabilera bereziki zukutu zuten itzultzaileek, bai pertsonaia askok franko erabiltzen dutelako, bai hitanoak pertsonaiei eman diezazkiekeen konnotazio ugariak presente daudelako. Goitik beherako hitanoa ikusi dugu nagusiki, eta hierarkia hori zenbait faktorek markatzen dute: adinak, botereak eta gaiztotasunak, besteak beste.

Gako hitzak: *Dragoi Bola*; hizkuntza-tratamenduak; hitanoa; ikus-entzunezkoak; itzulpena.

RESUMEN

En este trabajo se analiza en profundidad la serie japonesa *Bola de Dragón*, emitida por ETB1 en la década de los 90, y se centra en el uso de las fórmulas de tratamiento en la traducción al euskera. Describimos el estudio cualitativo de los contenidos de la serie y lo extraído de las entrevistas realizadas a los agentes principales en el proceso de traducción. Los traductores expresaron el uso del tratamiento familiar, ya que son muchos los personajes que lo emplean, y al mismo tiempo se reflejan sus múltiples connotaciones. Especialmente hemos observado el uso del *hika* de arriba abajo / vertical, y esa jerarquía la marcan diferentes factores: la edad, el poder y la maldad, entre otros.

Palabras clave: *Bola de Dragón*; fórmulas de tratamiento; *hika*; audiovisuales; traducción.

ABSTRACT

This study deeply analyses the Japanese series *Dragon Ball*, broadcast by ETB1 in the 90s, and it is focused on the use of the different address forms in the Basque translation. We describe the qualitative work about the contents of the series and the information elicited during the interviews to the main agents of the translation process. The translators took much advantage of the informal form of address, not only because many characters use it very often, but also because the different connotations that *hika* can suggest are present in the series. We specially observed a top-down use of *hika*, and this hierarchy is established by different factors: age, power and evil, among others.

Keywords: *Dragon Ball*; forms of address; *hika*; media; translation.

1. SARRERA. 2. MARKO TEORIKOA. 2.1. Euskararen tratamenduak eta hitanoa: zer-nori-noiz. 2.2. Hitano batuaren arautze-prozesu luzea. 2.3. Hitano batua Euskal Telebistan: noraino sinesgarri? 3. TESTUINGURUA ETA METODOLOGIA. 3.1. Testuingurua. 3.2. Helburua eta ikerketa-galderak. 3.3. Datu-bilketa eta analisisia. 4. EMAITZAK. 4.1. Harreman asimetrikoak: adina, indarra eta boterea. 4.2. Harreman simetrikoak: elkartasunaren semantikatik harago. 4.3. Gaiztotasuna: bilau ankerrak goitik behera hika. 4.4. Tratamendu-aldaketak: adierazkorrak batzuk, iraunkorragoak besteak. 4.5. Buru barruko hizketak eta bakarrizketak. 4.6. Genero-aldagaia, giltzarri. 4.7. Bestelakoak: animaliak, gauzak eta zuzentasuna. 5. ONDORIOAK. 6. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA

Dragoi Bola izeneko marrazki bizidun japoniarrek arrakasta handia izan zuten 90eko hamarkadan, bai umeen, bai nerabeen artean. Erakusten zituen balioen alde-tik kritikak jaso bazituen ere, hainbeste euskaldunek euskaraz gozatzeari eman zioten gehienek lehentasuna. Jatorriz japoniarrak diren marrazki bizidunak euskarara itzultzean euskarak bereak dituen hizkuntza-tratamenduak erabiltzeko hautua egin zen eta azpimarratzekoa da hitanoak teleailean daukan presentzia altua. Azterlan honetan *Dragoi Bola* marrazki bizidunen euskarazko bertsioan pertsonaien ahotan entzuten diren hizkuntza-tratamenduei begiratuko diegu eta bereziki hitanoan paratuko dugu arreta, bai marko teorikoan, bai emaitzetan.

Lehenago ere egin izan dira autore batek obra jakin batean erabilitako hizkuntza-tratamenduei begirako ikerketak. Esaterako, Kintanak (2005) aztertu zuen Joan Perez Lazarragak XVI. mendean idatzitako lanetan nola zerabiltzan *hi*, *zu* eta *berori*. Gramatikaren ikuspegitik alde batzuk egon arren, egungo patroien antzekoak ikusi zituen Kintanak, oro har, alde soziopragmatikoari dagokionez. Echeverriak (2016), berriz, zehazki noketaren erabilerari erreparatu zion Jean Duvoisinek XIX. mendean itzultitako Testamentu Zaharra aztertu zuenean. Nagusiki latinezko eta frantsesezko bertsioan oinarrituta euskaratu zuen, eta, beraz, genero argirik gabeko hartzaile bakarrei nola zuzendu erabaki behar izan zuen, zuka ala hika; eta, hitanoa aukeratzekotan, toka ala noka. Echeverriaren (2016) hitzetan, itzultzailearen hautuen atzeko arrazoiketa ezin jakin badugu ere, aukera horiek jaso eta erabilitako formek eragindako efektua azter dezakegu.

Lan horiek literatura idatzian oinarritu dira, eta ikerketa honetan, aldiz, ikus-entzuzko materiala izango dugu aztergai. *Dragoi Bola* eta *Dragoi Bola* Zko 444 kapituluak arakatu ditugu, hizkuntza-tratamenduen erabilera askotarikoa ezagutzeko corpus oparoa delakoan. Ehunka kapituluetan zehar beste hainbeste pertsonaia azaltzen dira elkarrekintzan, eta tratamendu bat ala besteren aldeko hautua egiteko testuinguruak zenbatu ezinak dira.

2. MARKO TEORIKOA

Atal teorikoak hiru gai nagusi lantzen ditu. Lehenengoak euskararen tratamenduei buruzko zertzelada batzuk ematen ditu, eta, bereziki, hitanoak hartzen du leku gehien. Ondoren, erabat zentratuko gara lagunarteko tratamendua delakoan: hitanoaren estandarizazio-prozesuaren nondik norakoak izango ditugu hizpide lehenik, eta, azkenik, tratamendu horrek euskarazko ikus-entzunezkoetan izan duen presentziaren gainean jardungo dugu.

2.1. Euskararen tratamenduak eta hitanoa: zer-nori-noiz

Bi pertsonaren arteko solasaldi batean, solaskide horri hitz egiteko tratamendu bat baino gehiago daude euskaraz. Forma gramatikalari dagokionez, bigarren pertsonako izenordainaren eta adizkiaren arabera aldatzen dira tratamenduok (*hi, xu / zu, berori*), eta kasu batzuetan adizki horietako batzuk (*hi* eta *zu / xu*) modu alokutiboan¹ (ere) erabiltzen dira. Erabilera pragmatikoari dagokionez, solaskideen arteko gizarte-loturaren (nagusitasuna, mendekotasuna...) eta harremanaren (hurbiltasuna, konfiantza...) arabera erabiltzen da tratamendu bat ala bestea (Alberdi, d. g.).

Rebuschik (1981, 1984) tratamendu hauek bereizten ditu formaren aldetik, eta tipo hauek erabileraren aldetik:

1. taula. Euskararen tratamenduak eta horien erabilera-eremuak (Rebuschi, 1981, 1984)

Tratamenduak	2. pertsona (izan)	3. pertsona (izan)	Komunztadura	Tipoak
TOKANOKA	hi haiz	Hura duk/n	Alokutiboa	Lagunartekoa
ZUKA	zu zara	hura duzu	Alokutiboa	Kortesiazkoa
XUKA	xu xira	hura duxu	Alokutiboa	Kortesiazkoa
EZTABADAKA	zu zara	hura da	Ez-alokutiboa	Kortesiazkoa
BERORIKA	berori da	hura da	Ez-alokutiboa	Errespetuzkoa

1 Nahiz eta bigarren pertsona hori, berez, aditzari dagozkion argumentuetariko bat ez izan, alegia, perpaus horrek deskribatzen duen gertakariko parte-hartzailea ez izan, berari buruzko informazioa ere agertu egiten da adizkeran.

Euskaltzaindiaren (1987) *Euskal Gramatika. Lehen urratsak (EGLU) II* liburukian ere tratamendu horietako zenbaiten erabilera-eremuak zehazten dira. Egun nagusi dena *erregistro* neutroa edo ZU tratamendua da eta forma alokutiborik gabeko adizkiak erabiltzen dira (Rebuschik «eztabadaka» izendatu zuen hori). *BERORI* begirunezkoentzat jotzen den izenordaina da eta hirugarren pertsonako adizkiekin erabiltzen da. Alberdik (1994a, 417. or.) «hirugarren pertsonako tratamendu hiperbegirunezkoa» deitzen dio. ZU / XU tratamendua ekialdeko euskalkietan erabiltzen da eta adizki alokutiboekin komunztatzen da. Azkenik, *HI* tratamendua daukagu eta ondorengo lerroetan sakontasun gehiagoz arakatuko ditugu bere erabilerarekikoak.

Aurrerago azalduko dugunez, Euskaltzaindiak 14. arauan hikako adizki alokutiboen batasunerako formak arautu zituen, baina jardun-ingurumariari edo erregistroari buruzkoak arautu gabe daude. Nahiz eta tratamenduen erabilerarekikoak arautu gabe egon, badira erabilera horretan eragin dezaketen aldagaiak zehazten saiatu diren lan akademikoak.

Euskara ez da tratamendu bat baino gehiagoren aukera eskaintzen duen hizkuntza bakarra. Esate baterako, Brown-ek eta Gilman-ek (1960) bereziki frantsesa, ingelesa, italiara, espainiera eta alemana aztertu zituzten eta bertan ikusitakoetatik izenordain bat ala bestea aukeratzearen eta solaskideen arteko harreman objektiboaren artean dagoen kobariazioa argitzeko eredu teorikoa proposatu zuten. Alberdik (1993) esaten duen gisan, gizarte-bizitzako jokabideak arautzen dituzten oinarritzko bi printzipio edo indar *boterea* eta *elkartasuna* direla oinarri hartuta, Brownek eta Gilmanek (1960) *the power semantic* (aurrerantzean *boterearen semantika*) eta *the solidarity semantic* (aurrerantzean *elkartasunaren semantika*) kontzeptuak mahaigaineratu zituzten. Gertutasuna adierazteko izenordainentzat *T* eta adeitasuna adierazteko izenordainentzat *V* sinboloak erabiltzea proposatu zuten (latinezko *tu* eta *vos* izenordainetatik).

Brownen eta Gilmanen (1960) esanetan, boterearen semantikaren baitan, botere-harremana hainbat aldagaik sorrarazia izan daiteke: indar fisikoa, aberastasuna, adina, sexua, lanbidea, erakunde mailako kargua (politikoa edo militarra) nahiz familiaren baitako posizioa. Kasu horietan nagusitasuna daukanak *T* egingo dio bere azpikoari eta bueltan *V* jasoko du, asimétrikoki. Elkartasunaren semantikaren baitan, bi solaskideren arteko harremana elkartasunezkoa izatea ekartzen dute antzerako pentsamoldeek (*like-mindedness*) edo antzerako jokamoldeek (*similar behavior dispositions*); esaterako, kidetza politikoa, familia, erlijioa, lanbidea, sexua edo jaioterria / sorlekua. Horrek tratamenduak modu simétrikoan erabiltzea ekartzen du.

Oinarri teoriko hori abiapuntutzat hartu eta euskararen eremuan aplikatu zuten Alberdik (1993, 1994b, 1996) eta de Rijk-ek (1991), besteak beste. Alberdiren (1994b) arabera familian beste inon baino asimetria gehiago gertatzen dira euskaraz eta, familiaratik kanpo, asimetria horretan gehien eragiten duen aldagaia maila edo estatusa da, klase soziala edo klase sozioekonomikoa bainoago. Aldiz, tratamenduen erabilera simétrikoa gertatzeko egoerarik aproposenak hauek dira: familia bateko

senideen artean, adiskide adinkideen artean (bereziki sexu berekoak) eta kideen artean (lankide, auzokide, herrikide, jolaskide).

Hala ere, Alberdik (1993) dioenez, *boterea* eta *elkartasuna* «makroaldagaiak» liraterke, eta tratamendu bat edo bestea aukeratzera bultzatzen gaituzten eragile zehatzagoei *aldagai soziolinguistiko* deitu zien. Horien artean funtsezkotzat zehaztu zituen honako hauek: 1) adina / belaunaldia, 2) sexua, 3) kidesasuna eta 4) elkartasun psikologikoa; eta bigarren mailakotzat honakoak: 5) gaia, 6) testuingurua, 7) senidetan-maila, 8) dialektoa, euskalkia, azpieuskalkia eta hizkera, 9) talde-kidesasuna eta 10) aginpidea. Funtsezko aldagaiak labur-labur azaltzen ditugu lerro hauetan:

- Adina: solaskideek adin edo belaunaldi berekoak izan behar dute elkartasunaz ari bagara; boterearen semantika delakoan, berriz, zaharrenak gazteenari hika egiten dio, eta gazteenak bueltan zuka eman.
- Sexua: sexu-desberdintasuna hitanoaren oztopatzaile da, eta, beraz, sexu berekoen artean ohikoagoa da hika aritzea (gizonen artean errazago emakumeen artean baino).
- Kidesasuna: solaskideak auzokide, lankide, ikaskide eta abar izateak hitanoaren erabilera errazagoa egiten du.
- Elkartasun psikologikoa: hitanora gehiago joko dute mundu-ikuskerara, iritzi, ideologia antzekoa dutenek; hots, konplizitate-puntu batek elkartzen ditue-nean.

Tratamendua hautatzeko aldagai posibleak zein izan daitezkeen neurri batean zehaztu zuten bai Brownek eta Gilmanek (1960) eta bai Alberdik (1993) ere, baina hitanoari gagozkioarik, badira beste zenbait gai tratamenduen erabilerarekin zerikusia daukatenak. Horiei buruz bildutakoak ekarriko ditugu ondorengo lerroetan.

Tratamendu bat edo bestea hautatzeko garaian eragiten duten aldagaiez gain, Alberdik (1994b, 986. or.) hitanoa «barne-bakarrizketan beste inon eta inoiz baino gehiago erabiltzen bide» den tratamendua dela diosku. Horri lotuta, Seguroiak (1992) bereizi egiten ditu *norbere buruan* hitz egitea eta *norbere buruari* hitz egitea. Seguroiak dioenez, gizonaek bi kasuetan *toka* egingo lukete eta emakumeek noka bere buruari hitz egitean baina toka bere buruan hitz egitean.

Hika egiteko beste ohiko egoera bat animaliei hitz egiten dioguneko da. Alberdik (1994b, 986. or.) dioenez, «animaliekin mintzatzeko hiketa da berezko tratamendua euskaldungo hikatzailarentzat. Pertsonekin hika nekez edo kostata aritzen direnek ere, aise onartzen dute tratamendu hau animaliei zuzentzeko». Eta eransten du animalien emetasuna nabarmena ez bada toka egiten zaiela animalia guztiei. Animaliekin ez ezik, gauzak pertsonifikatzeko ere erabili izan da hitanoa. Esate baterako, Echeverriak (2016) Jean Duvoisin idazle lapurtarrak XIX. mendean itzulitako Biblia aztertu zuen eta ikusi zuen, esaterako, Jerusalemgo hiriari noka egiteko hautua egin zuela

itzultzaileak. Ezaguna da, bestalde, Xabier Amurizak 1980ko Bertsolari Txapelketa Nagusia irabazi zuenean txapelari berari hika egin zionekoa².

Tratamenduen hautuari dagokionez, gerta daiteke tarteka aldaketak gertatzea solaskide berari zuzendu arren. Brownek eta Gilmanek (1960, 279. or.) azaldu bezala, «the momentary shift of pronoun directly expresses a momentary shift of mood». Euskararen kasuan, Alberdik (1994b) dio normalean tratamendu berbera erabili ohi dela pertsona bakoitzarekin, «nola hasi hala segi» printzipioari jarraiki. Baina gerta liteke berez pertsona batekin tratamendu bat erabili arren egoera jakin batean beste tratamendu batera salto egitea, aldarte edo testuinguru berezi baten adierazpide gisa, modu adierazkorrean.

Orain arte aipatutakoez gain badira hitanoaren erabilerarekin lotutako beste zenbait alderdi ere. Horietako bat hikako tratamenduari egotzi izan zaion ospe txarra da. Euskal literaturaren barrenean, lehentxeago aipatu dugun Duvoisinek (Echeverria, 2016) oro har hartzaile bizigabeari konnotazio negatiboak esleitzeko baliatzen ditu nokako formak; Azkuek (1918) *Ardi galdua* eleberrian «ijito-euskera» deitu zion. Brownen eta Gilmanen (1960) arabera, literaturaren eremuan ohikoa izan da mailarik baxueneko tratamendua erabiltzea pertsonaien izaera arbuiagarria edo arau-haustailea markatzeko. Eta ospe txar hori azaleratu duten ikerketak ere bat baino gehiago izan dira Euskal Herrian: Alberdik (1993, 433. or.) dioenez, «hikako tratamenduari [...] halako omen edo ospe txarra eta laidozko kutsua itsatsi dizkiote Euskal Herriko toki askotan»: ijitoen edo buhameen mintzaira, basokoen edo baserritarren hizkera, hizkuntza zakarra, gordina edota gogorra. Echeverriak (2001) *country bumpkin, brutish, forceful* edota *ugly* adjektiboak aipatzen ditu; Ozaitak (2014) *kaxero*, sorginekin lotutako hizketa, «bastoa» edo zakarra, mespretxua agertzen duena edota itsusia; Beitiak (2017) zakartasuna, antzinatasuna, historia edota baserria; Legorburuk (2018) baserritarrena, alegia, kategoria edo estatus gutxiko pertsonen hizkera, zakarra edota errespeturik ezaren sinonimoa; eta Alberdi-Zumetak (2019) zakartasuna, bortizkeria edota behe-mailako herritarren hizkera izatea.

Ezinbestean ukitu beharreko beste alderdi bat generoaren afera da. Hitanoa gai duen zeinahi ikerketa soziolinguistiko hartu eta azaleratzen den punturik nabarmenetakoa generoen arteko arrakala da. Erabilerari dagokionez, hainbat ikerketak erakutsi du emakumezkoek gizonezkoek baino gutxiago erabiltzen dutela hitanoa eta emakumezkoek gizonezkoek baino gutxiago egiten zaiela hika (Alberdi, 1993; Alberdi-Zumeta, 2019; Aranguren, 2012; Azpeticiko Euskara Patronatua, 2012; Muguruza et al.,

2 Aizak, hi, txapel, zer sentitzen duk
ene eskura heltzean?
Ez haut buruan erabiliko
baizik zintzilik iltzean;
iltzea berriz josia diat
nik dakidan bihotzean,
han egongo haiz uda beroan
eta neguko hotzean,
bizi naizela biontzat eta
berarentzat ni hiltzean.

2020). Are gehiago, emakumezkoei toka egiteko joerak ere behatu dira (Azkue, 2000; Legorburu, 2018; Ozaita, 2014); eta baita talde misto bati hitz egitean gizonezko formak baino ez erabiltzea ere (Azkue, 2000). Erabileraren eremutik harago, generoen arteko arrakala begi-bistakoa da hasi tratamenduaren genero batentzako eta bestearantzako aldaeren konnotazioetatik, jarraitu transmisioarekin, eremu publikoko presentziarekin eta egun hori guztia iraultzeko egiten ari diren ahaleginetaraino (ikus Alberdi, 1994b; Altuna, 2018; Azkue, 2000; Beitia, 2017; Bereziartua & Muguruza, 2021; Echeverria, 2001; Legorburu, 2018; Muguruza & Bereziartua, 2020; Muguruza et al., 2020).

2.2. Hitano batuaren arautze-prozesu luzea

Euskara batuaren jaiotza 1968an kokatzen badugu ere, hizkuntza baten forma estandarra ez da goizetik gauera sortzen. Esate baterako, hitanoaren aditz-formak batzeko prozesuak luze jo zuen. 1970eko hamarraldian zehar adostu eta argitaratu zituen Euskaltzaindiak aditz laguntzaile estandarren zerrendak, hikako formak barne. Hala ere, Oyharçabalek (1994) dioenez, hikako forma zuzenak baino ez zituen sartu paradigma batuetan Euskaltzaindiak, eta geroagorako utzi zituzten hikako adizkera alokutiboak. 1994aren hondarrean kaleratu zuen Euskaltzaindiak «Adizki alokutiboak (hikako moldea)» izeneko araua, aurrez utzitako hutsunea betetzera zetorrena. Nolanahi ere, arau horrek ez zituen «zehazten, zuzenean behintzat, alokutibotasuna mugatzen duten ingurumen sintaktikoak», ez baita «erraz finkatzea, garaian eta euskalkien arabera aski aldaketa handiak gertatu baitira, azken mende honetan [XX. mendean] bereziki» (Oyharçabal, 1994, 970. or.).

Esan bezala, hitanoaren muga sintaktikoei buruz ez du araurik kaleratu Euskaltzaindiak. Autore gehienek arabera, esaldi deklaratiβοetan bakarrik luke leku alokutiboak, eta, horrenbestez, galderazko, harridurazko eta mendeko perpausetan ez litzateke erabili behar (Alberdi, 2018; Antonov, 2015; Eguren, 2000; Oyharçabal, 1993). Nolanahi ere, hiztunen adinaren eta eremu geografikoaren arabera joera arras desberdinak atzeman daitezke azken bolada luzean. Lizardiren eta Munduateren arabera (2013), literaturan aspalditxotik erabili izan da alokutiboa harridurazko eta galderazko perpausetan, eta ikus-entzunezkoetan ere bai (*Goenkalen*, esaterako). Egun, gainera, testuinguru informaletan ohikoa da gainerako mendeko perpausetan ere (Azkue, 2000; Kintana, 2005; Lizardi & Munduate, 2013). Literatura-lanei dagokienez, bada beste ikerketa esanguratsurik: *Ereduzko Prosa Gaur* corpuseko 287 liburu aztertu zituen Belmar-ek (2020), jatorrizko nahiz itzulpen, eta ondorioztatu zuen oso ezohikoa dela galderazko perpausetan alokutiboa erabiltzea, eta mendeko perpausetan ez zuen alokutiboko forma bakar bat atzeman. Hitanoaren erabilera sintaktikoa aldakorra da, beraz. Alderdi hori ez ezik, 2.1. azpiatalean aipatu bezala, erabilera soziopragmatikoa ere arautu gabe dago;hots, ez dago ezarrita zein tratamendu erabili *behar* duen hiztunak beste norbaiti zuzentzean.

Dena den, araututa eta arautzeke daudenak alde batera utzita, hitanoak baditu aipatzea merezi duten beste tasun batzuk. Izan ere, hitanoaren jabekuntzak eta erabili ahal izateko zilegitasunak ere zeresana eman du azken urteotan. Kintanaren ustez

(2005, 157. or.), nekez bereganatuko du hitanoa etxean jaso ez duenak, «etengabeki zailduz, korapilatuz eta dialektalizatuz joan» den neurrian, eta «gaur egun praktikan ezin ikasizkoa gertatzen zaio zuka egiten ohiturik dagoen euskaldun zahar zein berriari». Alberdik (2018) gehitzen du Hego Euskal Herrian gazte andanak eskolan ikasi duela euskara, eta hezkuntza-sisteman ez dutela menderatzeko adina lantzen hitanoa. Ildo beretik, Echeverriak (2003) ondorioztatu zuen hitanoa jatorrizko euskal hiztun natiboekin lotu izan dela. Gainera, euskaldun berriekin hitz egitean hitanoa saihesteko ohitura omen dute hitano-hiztunek, ulertuko ez dieten beldurrez. Horrek hikako inputa murriztu eta hikako harremanetarako sarbidea zaildu diezaiekete jatorrizko hitano-hiztun ez direnei. Ondorio horixe aipatu zuten Bereziartuak eta Muguruzak (2020) hitano-hiztun berriaren fenomenoaz aztertzean. *Euskaldun zaharra-euskalkia-hika* eta *euskaldun berria-batua-zuka* asoziazioak errotuta daude hainbaten begietara, eta hitanoaren zabalkunderako traba izan daitezkeela iradoki zuten.

2.3. Hitano batua Euskal Telebistan: noraino sinesgarri?

Euskarak 1982 hondarrean eman zuen jauzia ikus-entzunezkoetara, eta hamaika erronka ekarri zizkion horrek hizkuntzari. Etxebarriak (1994) Euskal Telebistak azpizatzen eta bikoizketaren artean zuen auziaz jardun zuen, eta aitortzen zuen –ETB1 sortu eta dozena bat urtera– zaila eta are gatazkatsua zela hizkuntza-eredu bakarra sortzea, euskal hiztun ororentzat eskuragarria izango zena.

Euskal Telebista sortu zenetik hona asko aldatu da ikus-entzunezkoen mundua. Sare sozialen eta *streaming* plataformen eraginez telebistaren garrantziak apaltzera egin du azken urteotan, gazteen artean bereziki (Fernández de Arroyabe et al., 2019). Baina, hala eta guztiz ere, ETB1ek euskararen normalizazioan jokatzen duen –eta jokatu behar duen– paper garrantzitsua azpimarratu izan dute zenbaitek. EITBko Euskara Zerbitzuko buru Asier Larrinagak lan mardula ondu du, hain zuzen, ETBk euskararen normalizazioan izandako rola sakon aztertuz. Larrinagaren (2019) ustez, euskararen estandarizazioa bera izan da ETBk euskara sustatzeko eta zabaltzeko zuen betekizunaren baldintzatzaile nagusietako bat. Izan ere, euskara batua ez zen ETB bera baino askoz lehenago sortu, eta, gainera, ahozko erabilerara egokitu beharra zegoen. Behin ahozko eredu bat sortuta, langileak prestatu behar izan ziren hizkera hori erabiltzeko, besteak beste.

Iritzi berekoa da Barambones (2012), eta urteetan izan duen inpaktu sozialaren eraginez, ETBk euskararen modernizazioan eta estandarizazioan jokatutako paper funtsezkoa azpimarratzen du. Euskarak inoiz erabili ez den esparruetara egokitu behar izan du, eta euskara batua lau haizetara zabaltzen lagundu du. Etxebarriak (1994, 196. or.), ildo beretik, honako hau baieztatu zuen, artean ETB oraindik berri xamarra zenean: «La televisión va a ser, de hecho ya lo es, uno de los medios más importantes de normalización de nuestra lengua». Hari berari tiraka, Landabideak eta Goirigolzarrik (2017, 175. or.) diotenez, fikzioaren garrantziak ari direla, hizkuntzaren ezagutza lantzeko aukera ematetik harago, «hizkuntzaren erabilera (eta erabilgarritasun) sozialaren ezagutza ere lantzen lagundu dezake, euskararen funtzio sozial guztietara sarbidea eskainiz (maila jaso, lagunartekoa, ahozkoa, idatzizkoa...)».

Errealitateak, nolana ere, askoz ertz gehiago ditu. Barambonesek (2012) ETB1eko itzulpenetan eta jatorrizko ekoizpenetan erabilitako hizkera erkatu zituen, eta itzultako –eta bikoiztutako– produktuetan bereziki hizkera jasoa ikusi zuen hiztegiari eta morfosintaxiari dagokionez. Idatzizkotik gehiegi edaten omen du hizkera horrek, eta ahozkoa eramaterakoan sinesgarritasuna galdu. Larrinagak (2019), berriz, ETBren lehen urteetako barne-produkzioak aztertzean, ikusi du batzuetan euskalkiak erabili izan zirela hizkera kolokialera gerturatzeko, edo, beste batzuetan, hitanoa. Ildo horretan, ETBrentzat 1990eko hamarraldiaren hasieran aditu talde baten bidez egindako ikerketa batean gomendatu zen «hitanoa testuinguru jakinetarako uztea» (Larrinaga, 2019, 174. or.). Kanpoko produktuen itzulpenetan ere arazo berarekin egin omen du topo ETBk maiz, Barambonesen (2012) ustez, eta ukitu informala emateko hitanora jo izan da batzuetan. Etxanizek (2001) ere azpimarratu zuen hain zuzen film eta telebista-tako elkarrizketetarako bereziki aproposa izan daitekeela hitanoa, komunikabideetan hizkuntza kolokial estandarra bultzatu nahi bada. Dena dela, Larrinagak (2020, 35. or.) zera ohartarazten du: «batik bat ikus-entzunezko fikzioa gogoan: hikako tratamendua ez da hizkera kolokialaren gakoa». Izan ere, Larrinagaren (2020) ustez, egitura sintaktiko soilak erabiltzean datza hizkera kolokialaren funtsa.

Denek ez dute begi onez ikusten hitanoa hola eta hola erabiltzea, halere. Barambonesek (2012) dioenez, ETBn hitanoa erabiltzearen kontrako argudio nagusia zera da, euskaldun batzuek hitanoa ezagutzen ez dutenez gero, ulermenerako oztopo izan daitekeela. Belmarren (2020) iritziz, berriz, estandarizazioaren presioak eraginda murriztu ahal izan da alokutiboaren erabilera itzulpenetan. Bere arabera ohikoa da, biziberritze egoeretan dauden hizkuntzetan, hizkera estandarra garatzeko garaian hizkuntza-aldaerak neurri batean baztertzea, bereziki erregistroei dagokienez, eta erregistro formal bakar baten alde egitea. Joera horrek lagunarteko erregistroentzako ondorio kaltegarriak izan omen ditzake.

Barambonesen (2012) ustez, ordea, estrategia didaktiko gisa planteatzen liteke, hitanoarekin kontakturik izan ez duten horiek behar bezala erabiltzen ikas dezaten. Izan ere, helduentzako fikzioak izan ditzakeen sinesgarritasun-arazoak ez omen dira gertatzen haurrentzako marrazki bizidunetan, ohituta baitaude euskarazko produktuak ikusten (Barambones, 2012).

ETBren zenbait ekoizpenetan franko erabili da hitanoa. Muguruza eta Bereziartua (2021) ahaleginu dira *Dragoi Bola* telesail japoniarrak 90eko hamarraldian zehar Euskal Herriko ume eta gazteei eskainitako hikako inputaren eragina neurtzen. Ezagutzan, ikusgarritasunean eta aldeko jarreretan inpaktu nabarmena izan zuen; apalagoa, jasotako ia 6.000 erantzunen arabera, erabilerari dagokionez. Muguruzak eta Bereziartuak (2021) ondorioztatu zuten *Dragoi Bolak* hitanoaren forma batuak gizarteratzeko oso paper garrantzitsua jokatu zuela, oraindik oso ezaguna ez zen aditz-paradigma hedatuta. Edonola ere, Alberdik (2018) gogorarazten digu Euskaltzaindiak hikako aditz-paradigma estandarra 1994an arautzearen despit, literaturan eta telebistan baino ez duela presentziarik, eta kaleko hizkeran ez duela horrenbeste eraginik izan. Muguruzak eta Bereziartuak (2021) bildutako emaitzekin bat dator hori, neurri batean, ikus-entzuleen hitanoaren erabileran ez baitzuen eragin

nabarmenik izan *Dragoi Bolak*. Kaleko erabilerari dagokionez, oraindik ibilbide luze eta ez samurregia egin beharra aurreikusten zaio hikako forma batuari (Bereziartua & Muguruza, 2020).

Laburbilduz, hitanoaren estandarizazio-prozesua korapilatsua izan da, edo izaten ari da. Euskara batuak ez zuen aspaldi hasi bere bidea, eta are berriagoa da hikako forma batuen arautzea. Hitanoaren eta euskalkiaren (edo are herri-hizkeraren) arteko lotura oraindik handia da euskaldunon iruditerian, eta forma estandarrak naturalizatzeak denbora asko eta ahalegin handiak eskatzen ditu, eta eskatuko ditu. ETB1ek lagundu du, neurri batean, hitano batua gizarteratzen, baina presentzia mugatua izan du lagunarteko tratamenduak, eta, gainera, *input* hori *output* izatera pasatzeko urratsa ez da oraino gauzatu. Izan ere, nekez entzun daiteke kalean jendea hika euskara batuan, eta oraindik, nolabait esateko, hitzarmenezko ezkontza gisa ikusten dute hainbatek hitanoaren eta euskara batuaren artekoa.

3. TESTUINGURUA ETA METODOLOGIA

3.1. Testuingurua

ETB1en programazioaren barruan duela gutxira arte marrazki bizidunek izan duten garrantziak estrategia argi bat erakusten du: ikus-entzule gazteenak erakarri eta adin-tarte horretan euskararen erabilera sustatzea (Barambones, 2012). Produktu arrakastatsu ugari eskaini ditu ETB1ek, eta horietako bat hartu dugu ikergai: *Dragoi Bola*. 1990eko hamarraldia hastearekin batera hasi ziren emititzen, eta 2003ra arte luzatu ziren *Dragoi Bola* eta bere jarraipen *Dragoi Bola Z* saileko kapituluak. Maiz «*Dragoi Bola* belaunaldia» deitu izan zaio 1975-1990 urteetan jaiotako euskaldun-komunitateari, hainbestekoa izan baitzen *anime* japoniarraren jarraipena eta ikus-entzuleengan utzitako arrastoa. Izan ere, adin txikiko ikus-entzuleen artean % 21,4ko *ratinga* eta % 70,3ko *sharea* erdietsi ohi zuen, eta kapitulu jarraituenak *sharearen* % 77,6 lortzera iritsi ziren (Ibañez et al., 1999). Santiagok (2017) espainiar estatuko fenomeno gisa ikertu zuen, edo hiru fenomeno paralelo modura, ia aldi berean hasi baitziren emititzen galegoz, katalanez eta euskaraz, eta hiruretan izan baitzen sonatua. Santiagoren (2017) arabera, *Dragoi Bola* hiru hizkuntza horietara ekartzean egindako bikoizketa-lan txukunak eragin zuzena izan zuen lortutako arrakastan. Gainera, hizkuntza-irakasle eta akademiaren eremuko adituek begiko izan omen zituzten marrazki bizidun horiek, ume eta nerabeen artean hizkuntza horien erabilera areagotu zezaketelakoan.

Askotan goraiatu izan dira *Dragoi Bolaren* euskarazko bertsioiko itzulpena zein bikoizketa. Ondoren aipatuko ditugun zenbait lagun aritu ziren itzulpen-lanetan. Bizkaitar-ukituko euskara batua erabili zen horretarako, eta bereziki aberats eta landutzat jo dute ikus-entzule ohi askok (ikus Muguruza & Bereziartua, 2021). Besteak beste, hitanoa da itzulpenean erabilitako ezaugarri azpimarragarrienetako bat. Muguruzak eta Bereziartuak (2021) ikusitakoaren arabera, ikus-entzule askok *Dragoi Bola* hitanoaren «oasi» moduko bat bezala bizi zuten, hau da, telesail horretara soilik mugatzen

zen hitanoarekin zuten harremana. Gainera, gorago aipatu bezala, hitanoaren forma batuak hedatzeko tresna paregabetzat dute askok, duela 20-30 urteko fenomenoari perspektiban begiratuta.

3.2. Helburua eta ikerketa-galderak

Ikerketa honen helburu nagusia da *Dragoi Bola* telesailiko pertsonaien artean euskararen hizkuntza-tratamenduak nola erabiltzen diren ezagutzea. Tratamendu guztiak aztertuko dira, baina, bereziki, hitanoaren erabilera izango dugu aztergai. Hau da maingaineratzen dugun ikerketa-galdera: orokorrean, nola erabiltzen dira tratamenduak (berorika / zuka / hika) eta, zehazki, nola erabiltzen da hitanoa (*zer, nork, nori, noiz eta nola*) *Dragoi Bola* telesailaren euskarazko bertsioan?

Aurrez ere aipatu dugun Belmarren (2020) lanean, euskaraz idatzitako –edo euskara- itzultitako– ia 300 liburu aztertzen dira, eta tratamenduen erabilera aberatsa aurkitu zuen gehienetan, hitanoari dagokionez bereziki. Idazleen eta itzultzaileen ezaugarriak hartu zituen kontuan ikerketan (generoa eta jaioterria, besteak beste), baina proposatzen du, azterketa xeheago bat egitekotan, autoreari baino, pertsonaien ezaugarriari eta beren arteko harremanari erreparatu beharko litzaiekeela. Norabide horri heldu nahi dio lan honek.

3.3. Datu-bilketa eta analisisia

Azterketa hau egin ahal izateko datuek bi iturri dituzte: telesaila bera, batetik, eta telesailaren itzulpenaren nondik norakoen berri daukaten adituei egindako elkarrizketak, bestetik.

Telesailari dagokionez, *Dragoi Bola* eta *Dragoi Bola Z* telesailtako 444 kapitulak osatu dute corpusa. Telesaileko kapituluak aztertzeke edukiaren analisi kualitatiboa (*Qualitative content analysis*) egin da, bereziki hizkuntzaren tratamenduekin egiten den erabileran begia jarriz. Ikerketa egiteko metodo hori aukeratu da datu kualitatiboan esanahia deskribatzeko modu sistematikoa delako (Shreier, 2014).

Metodo hori oinarri hartuta, egin dugun lehen gauza kodetze-sistema (kategoriak) zehaztea izan da. Horretarako, lehendabizi *Dragoi Bola* telesaileko lehenengo 82 kapituluak ikusi ditugu, pertsonaien arteko interakzioetan tratamenduak nola erabili diren aztertu eta sistematikoki jasoz. Hori modu sistematikoan egin ahal izateko kategoriatzuk zehaztu dira abiapuntu gisa, gai honi buruz aurretiaz egindako zenbait ikerketak erakutsitakoak kontuan hartuta (Alberdi, 1994b; Azkue, 2000; Bereziartua & Muguruza, 2021; Brown & Gilman, 1960; Muguruza et al., 2020). Kodetze-sisteman zehaztutako kategoriak bi txandatan aplikatu dira, ikertzaile bakoitzeko txanda banatan.

Probako kodetzea gauzatzeko egindako bi txandetan, ikusitakoek sendotasunik (*consistency*) eta baliozkotasunik (*validity*) ba al daukaten frogatu da. Bi txandetan behatutakoek bat egiten dutela ikusita, kodetze-sistemaren sendotasuna bermatu da. Eta kodetze-sistemarako sortutako kategoriek corpuseko materiala egokiro deskribatzen

dutela ikusita, bere balidezia bermatu da. Corpuseko edukia aztertzen joan ahala eta metodologia honek eskaintzen duen malgutasunaz baliatuz, kategorien egitura doituaz joan gara, datuetatik abiatutako (*data-driven*) bidea erabiliz. Behin kodetze-sistemaren egokitasuna bermatuta, corpus osoa aztertu da.

Analisi nagusia egiteko finkatu ditugun kategoriak hauek dira:

a) ASIMETRIA

Harreman hierarkikoetan (izan familiaren barnean, izan erakunde militar baten barnean edo izan bestelako zenbait harremanetan) hitanoa modu asimetrikoan erabili ohi da. Goitik dagoenak *T* erabiliko du eta azpitik dagoenak *V* bueltatuko dio. Brownek eta Gilmanek (1960) *boterearen semantika* izendatu zuten horren erakusle garbia da.

Adibidez: Iratxo Dortokak hika egiten dio Gokuri baina azken horrek zuka erantzuten dio. Kasu horretan, bai Iratxo Dortoka adinez helduagoa izateak bai Gokuren maisu izateak emango lioke goragoko estatusa.

b) SIMETRIA

Bi solaskideren arteko harremana parekoa denean (familia bereko senideak, adinkideak, adiskideak...) elkarri hika egin ohi diote. Brownek eta Gilmanek (1960) *elkartasunaren semantika* izendatu zuten horren isla da.

Adibidez: Iratxo Dortoka eta Baba sorgina anai-arrebak dira, eta elkarri hika egiten diote.

c) GAIZTOTASUNA

Pertsonaien izaera gaiztoa edo arau-haustailea karakterizatzeko baliabidetzat erabiltzen da hitanoa.

Adibidez: saga bakoitzeko etsai nagusiak (Freezer, Cell...) hika egiten die bere azpikotzat hartzen dituen guztiei.

d) TARTEKAKO ERABILERA ADIERAZKORRA

Berez pertsona bati zuka egin arren, gertatu ohi da tarteka hika egitea, aldarte edo testuinguru jakin baten ondorioz.

Adibidez: Gokuk oro har zuka egiten du, baina etsaiekin borrokan ari dela hikako formak erabiltzen ditu sarri (DB-67 kapitulu³: Goku Zapi Gorridun Armadako soldadu etsaiari «Eutsok!»).

3 Atal honetan erakusten ari garen adibideekin egin bezala, emaitzen atalean ere kapitulu³etako adibideak erakustean kodeak erabili dira. Esaterako, DB-2 kodeak *Dragoi Bola* telesaileko 2. kapituluari egiten dio erreferentzia; DBZ-147 kodeak *Dragoi Bola Z* telesaileko 147. kapituluari.

Beste zenbait kasutan aldaketa hori egonkor bilakatzen da. Pertsonaia batek beste identitate bat bereganatzen duenean edo pertsonaien arteko harremana aldatzen denean, beti zuka egitetik beti hika egitera pasatzen dira.

Adibidez: Tao Pai Pai hiltzaile ankerra jostundegi batera joaten da eta jostunak zuka egiten dio, etorri zaiona nor den ohartu aurretik. Behin ohartutakoan berorika hasten zaio (DB-60).

e) BURU BARRUAN edo BAKARRIZKETAN

Kasu askotan buru barneko pentsamenduetan hitanora jotzen dute pertsonaiek, izan norbere buruan pentsatzen aritzeko edo izan norbere buruari mintzatzeko. Gauza bera gertatzen da norbere kabuz edo bakarrizketa moduan beste norbaiti hitz egitean ere. Solasaldi horiek isilik izan ohi dira batzuetan, ahoz goran besteetan.

Adibidez: Gokuk oro har zuka egin arren, bere buruan hitz egindakoan hika egin izan du (DB-8 kapituluan: Goku umeak lehen aldiz Kamehame olatua egiten duenean bere buruan «Tirok ba, olatua ez duk Iratxo Dortokarena bezain ona izan...»).

f) GENEROA

Emakumezkoek egiten dutenari eta emakumezkoek egiten zaienari erreparatzen dio kategoria honek.

Adibidez: hitanoa ahotan darabilten gizonezkoak asko dira, baina hika erruz egiten duen emakumezko bakarra Baba sorgina da; gainontzeko emakumezkoen ahotan nekez entzuten da hitanoa.

Elkarrizketei dagokienez, lau gauzatu ditugu. Horretarako, *Dragoi Bolaren* euskarazko bertsioaren nondik norakoen berri izan zezaketen parte-hartzaileak aukeratu ditugu: Asier Larrinaga (EITBko Euskara Zerbitzuko burua), Felix Arkarazo (bikoizlea, *Dragoi Bolako* Vegeta pertsonaiari euskarazko ahotsa jartzen ziona), Xabier Amuriza (*Dragoi Bolako* kapituluak itzultzen parte hartu zutenetako bat) eta Jesus Eguzkiza (*Dragoi Bolako* itzulpenen arduradunetako bat izan zena). Horien artetik azkenengo bien ekarpenak ekarri ditugu lan honetara, teleailean erabili zen hizkuntza-politika zehazteko irizpideak ezartzen parte hartu baitzuten.

Legard-ek, Keegan-ek eta Ward-ek (2003) elkarrizketaren teknika erabiltzeari buruz esandakoak erreferentziatzat hartuta, elkarrizketa guztietan bi ikertzaileak eta elkarrizketatutako pertsona bakoitza egon dira. Ikertzaileek erdi egituratutako gidoi bati jarraituz zuzendu dute elkarrizketa eta hitz egindakoak ahots-grabagailu batekin bildu dira, ondoren transkripzioak egiteko.

Behin hori egindakoan, edukien analisi kualitatiboa egin da (Schreier, 2014): elkarrizketetako gidoia abiapuntutzat hartu eta edukiak kategoriatan sailkatu dira. Elkarrizketetan hainbat gairi buruzko informazioa jaso da, baina ikerketa honi ekarpena egiten dioten kategorietan bildutako informazioa bakarrik aurkeztuko da eskuartearen dugun lanean.

4. EMAITZAK

Ikerketa honetan atera ditugun emaitzak aurkezteko, metodologiaren atalean deskribatu dugun kategorien sistema izango dugu bizkarrezur. Kategoria horietako bakoitzari lotutako emaitzen berri ematen joango gara, orokorrean tratamenduen erabileran eta zehazki hitanoaren erabileran fokua jarritz.

4.1. Harreman asimetrikoak: adina, indarra eta boterea

Teoriaren atalean azaldu bezala, tratamenduen erabilera ez da beti modu simetrikoan gertatu ohi. Tratamenduen erabilera aberatsaren adibide da Zapi Gorridun Armada (ZGA) delakoa, beste inon ez bezala islatzen baitu harreman asimetrikoetako tratamenduen erabilera. Telesaileko protagonista Son Goku (aurrerantzean, Goku) eta bere kideen etsai nagusia da kapitulu askotan ZGA. Lehenengo kapituluei erreparatzen badiegu (DB-2 kapitulu, esaterako), Gokuk ZGAko hiru kideri egin behar die aurre: Mai izeneko emakume bati, Shu deritzon ninja-txakur arrari, eta haien nagusi Pilafi. Pilafek Mairi noka egiten dio, Shuri toka, eta haiek bueltan berorika ematen diote Pilaf nagusiari:

Pilaf: Ez zegok denborarik galtzeko. Zer uste duk, bola bila dabiltzan bakarrak guk izan behar dugula, ala? E?! Begira nolako distira daukan honek. Distira hau neurea bakarrik duk, beste seiak ere laster izango dituk neureak. Entzun duk?!

Shu: Bai horixe, Pilaf jauna.

Pilaf: Ez hadi zurikerietan ibili! Gu hemen berriketan gabiltzan bitartean beste zantar puska horiek bazitekek mundua konkistatu eta guri falta zaizkigun dragoi bolak topatu izatea!

Shu: Eta zer, ene Pilaf jaun handi, berori ere ez al dabil ba mundua konkistatu nahian? [...]

Mai: Bai, jauna, Mai naiz, oraintxe itzuli naiz.

Pilaf: Zer moduz, laztana, topatu ditun dragoi bola horiek?

Mai: Ez, jauna, baina albiste pozgarriak dakarzkiot berorri.

Pilaf: *Berri onak* esan al dun?

ZGAN bertan jarraituta, DB-48 kapitulua ere aberastasun horren isla da: Red jeneralak denei hika egiten die, kapitainak jeneralari zuka bueltatzen dio eta morroia jeneralari berorika zuzentzen zaio.

Aipatzekoa da Alberdik (1994a) «hirugarren pertsonako tratamendu hiperbegirunezkoa» deitzen dion berorika tratamendua lehen denboraldietan baino ez dela erabiltzen, eta orduan ere tarteka baino ez. Begirune hori adierazteko zukako formatara mugatzen dira pertsonaiak aurrerantzean. Hala ere, hierarkian gorabeherak egon daitezke, mendekoa matxinatu edo nolabait kategoriaz igo delako, edo goikoa erkindu egin delako, eta horrek ordura arteko tratamenduen erabileran aldaketak ekar ditzake. Aurrerago ikusiko ditugu kasu horietako batzuk.

Alberdiren (1994b) arabera euskaraz asimetriak gertatzeko testuinguru aipose-netakoa familia da. Telesaileko pertsonaia nagusiei dagokienez, pertsonaia horietako

batzuen jatorrizko familiak agertzen dira telesailean eta familia horietan gertatzen denak neurri batean bat egiten du Alberdik (1994b) esaten duenarekin: Idi Deabruk Chichi alabari hika egiten dio eta azken horrek zuka ematen dio bueltan –amarik ez da ageri telesailean–; Bulma eta bere aitarekin gauza bera gertatzen da baina amak zuka egiten dio Bulmari. Pertsonaia nagusiek heldutakoan sortzen dituzten familietan (Goku-Chi-chi-Gohan-Goten; Vegeta-Bulma-Trunks...) tratamenduak ez dira aurreko belaunaldian bezainbesteko konsistentziarekin erabiltzen, bakanagoa da hikako formen erabilera, eta, beraz, tratamenduen erabilerak markatutako asimetria gutxiago daude. Aurreko belaunaldian bezala, amek ez darabilte hitanorik beren seme-alabekin eta aita gazteek nekezago egiten diete hika seme-alaba txikiei, nahiz eta horrelakoak ere ageri diren. Esate baterako, Gokuk bere seme Gohanekin darabilen tratamendua oso aldakorra da telesailean zehar, baina Gohan ume koxkor bat den garaian, lau urte baino ez dituelarik, aita hika zuzentzen zaio. Dena dela, gurasoek haurrei oro har hika ez egiteak izan lezake zerikusia txikiak oraindik hika jasotzeko gaztegiak direla pentsatzearekin.

Brownnek eta Gilmanek (1960) *boterearen semantika* kontzeptuari buruz esandakoen ildotik, tratamenduen erabilera asimetrikoa gertatzeko irizpide nagusiak batetik adina, eta, bestetik, indarra edo boterea direla ikusi dugu eta zukako eta hikako tratamenduak dira kasu gehienetan nahasten direnak.

Adinak hika egiteko faktore bultzatzailea dirudi oro har, gizonentzat bereziki: Gokuren emazte Chichiren aitak, Gokuren betiko adiskide Bulmaren aitak, Gokuren maisu Iratxo Dortokak, haren arreba Babak eta abarrek erraz egiten diete hika hurrengo belaunaldiko kideei, emakume nahiz gizon izan. Estatus bereko kideen artean ere adina faktore erabakigarria dela erakusten duten adibideak badaude. Esaterako, ZGAKo jeneralak dira bai Blue eta bai Red, baina Red jeneralak Blue jeneralari hika egiten dio eta bueltan zuka ematen dio azken horrek (DB-59 kapitulua). Katgoria militar berekoak izan arren, adinaren irizpidea gailentzen dela esan liteke. Are gehiago, Vegeta eta Nappa lurrera etortzen diren lehen aldian, Vegeta printzea eta Nappa katgoria baxuagokoa izan arren, gizon heldua den Nappak Vegeta gazteari hika egiten dio, baina printzeak zuka bueltatzen dio (DBZ-25).

Indarrak edo botereak dirudi, halaber, hika egiteko beste aldagai erabakigarri bat. Bi ezaugarri horietakoren baten jabe diren pertsonaiek beren azpikotzat jotzen dituzten pertsonaiei hika egin ohi diete (Kaito, Freezer, Cell...). Dena dela, indarra edo boterea daukaten pertsonaia horiek sarritan izan ohi dira telesailaren tramako bilauak eta berariaz ezaugarri horri eskaini diogun katgoriako emaitzak aurkezten ditugunean sakontasun gehiagoz helduko diogu gai honi lerro batzuk aurrerago.

Ezaugarri batengatik edo besteagatik gailentzen den pertsonaia hika egin ohi die gainerakoei. Esaterako, Freezer izeneko munstro doilorra Namek deritzon planetan ikus dezakegu nagusiki. Bada, taldeari ari zaionean zuka aritu ohi da, baina, bestela, bertako herritar guztiei hika zuzentzen zaie. Namektar guztiek zuka erantzuten diote Freezerri, nahiz haserre eta oldarkor agertu (DBZ-47). Izan ere, indarrari edo botereari dagokionez hain azpitik daudenean, nekez ausartzen da ezein pertsonaia etsaiari hika ematera. Geroago ikusiko ditugu salbuespenak.

Amurizak esandakoekin bat datoz oro har hemen ikusitakoak. Aipatu zuen «berori kasu puntaletan agertuko» zela, eta pertsonaiak hika jartzeko irizpideengatik galde-tuta, lehenengo bota zuena, nagusia, adina izan zen.

Eguzkizaren iritziz pertsonaien artean tratamendu bat baino gehiago erabiltzeak korela ematen die pertsonaia horiei, ñabardurak eransten. Hona hemen bere hitzak:

Guk ikusten gendun, hau da, egon biher ebela kontrapuntu batzuk. Dana garixe ez, dana garixe ezin dau izen. Noizbehinka egon biher dau amapolaren batek edo... Egon biher dau zeozek... Niretzat oso inportantie zan...

4.2. Harreman simetrikoak: elkartasunaren semantikatik harago

Alberdik (1994b) elkartasunezko hitanoa nagusitzen ari zela ondorioztatu arren, *Dragoi Bolan* ez da halakorik ikusten pertsonaia nagusien artean. Adinkide eta adiskideek omen dute joera handiena elkarri hika egiteko, are gehiago gogaide ere badira eta nolabaiteko kidetasuna baldin badute. Bada, Goku eta bere lagun Krilinen kasua paradigmaticoa izan daiteke: txiki-txikitan ezagutu zuten elkar, adin beretsukoak dira, elkarrekin egiten diete aurre bizitzako gorabeheri, eta oso harreman estua dute urteetan zehar. Alabaina, elkarri zuka egiten diote. Lagunartean zukako tratamendua nagusitzen da oro har, izan ere. Amurizari galdetuta, erraz arrazoitu zuen, eta Eguzkizak ere bat egin zuen haren iritziarekin:

Ba igual izango da [...] nola protagonistak ziren, ba orduan hitanoa kargatuegi gertatu zelako kapitulu guztietan. Ze zuk [...] pertsonaia printzipal batzuk jartzen badi-tuzu hika, gero egin behar duzu serie osoan [...]. Son Goku ezin nuen beti hika jarri bere berdinekin, antzekoekin, ze bestela ba dena jungo zan ta hori ez, hori ez da nire irizpidea gainera Euskal Herri osorako nabilenean.

Alberdik (1994b) esanak kontuan hartuta, familia-giroan ere espero izatekoa zen hitanoa presentetagoa egotea, anai-arreben kasuan bereziki. Halere, halako harremanik ez da agertzen kasik telesailean. Aipatzekoa Iratxo Dortoka eta Babaren kasua, elkarri hika egiten baitiote, baina baliteke senideen artean hika egitea ohikoa zen garai batekoak izateak ere eragina izatea. Horiez gain, urriak dira elkarren artean senideak diren pertsonaiak (Goku-Raditz, Gohan-Goten, Zibor 17-Zibor 18) eta kasu horietan ere ez dugu behatu sistematikoki hitanoa modu simetrikoan erabili denik; kontuan hartu behar da elkarren artean oso izaera desberdinak dituzten pertsonaiak eta harremanak direla, edonola ere.

Harreman simetrikoetan hitanoa erabiltzen den kasu gehienak gaizkileen artean edo bigarren mailako pertsonaien artean behatu ditugu. Esaterako, Babidi aztiaren soldadu Yamuk eta Spopovich-ek hika egiten diote elkarri, eta erabat gizaseme anker gisa aurkezten zaizkigu (DBZ-219). Beste edozein armadako soldadu xehak, gizonezkoak beti, elkarri hika zuzentzea da ohikoena. Lapurrak ere agertzen dira han-hemen, dela bankuetan, dela dendetan, eta hika egin ohi diote elkarri (DBZ-200):

Lapurral: Hi, gaurko nahikoa diagu.

Lapurra2: Ongi, goazen, diru hau gastatzean berriz itzuliko gaituk.

Ikusi dugunez, pertsonaiek ez dute beti zertan gaiztoak izan elkarri hika egiteko, baina bai protagonismo gutxikoak, gertatzen den horretan eragin handirik ez daukaten herritarrek edo soldaduak, kasurako.

4.3. Gaiztotasuna: bilau ankerrak goitik behera hika

Asimetriarekin edo boterearen semantikarekin lotura zuzena badu ere, berariazko atal bat eskaini diogu alderdi honi. Izan ere, esan liteke *Dragoi Bolan* –eta, zer esanik ez, *Dragoi Bola Zn*– tarteka azaltzen den etsai berri baten bueltakoek markatzen dituztela pertsonaien nondik norakoak. *Dragoi Bola Zri* erreparatzen badiogu, ikus-entzuleak erraz identifikatuko ditu Raditz lehenik, Vegeta ondoren, Freezer, Cell eta Boo Ahaltsua azkenik. Nor baino nor indartsuagoa, nor baino nor ankerragoa. Eta, Goku eta bere lagunek azkenean beti irabazi arren, etsaiak garaiezina izateko bezain bortitza dirudi. Etsai handi horiei ez die inork hika egiten, salbuespenak salbuespen, eta haiek denei egiten diete hika, gizon nahiz emakume. Etsai anker horiek hika jartzeak guztiz egiten du bat teorian ikusi dugunarekin: ez da berria literaturako pertsonaien izaera erdeinagarria edo arau-haustailera markatzeko aldaera informala (*T*) erabiltzea (Brown & Gilman, 1960).

Adibide bat erakuste aldera, Cellek ez darabil hitanoa besterik: bere gorputz forma perfektua osatzeko beharrezko dituen ziborrei hika zuzentzen zaie, Zibor 17ri toka eta Zibor 18ri noka, eta haiek zuka ematen diote bueltan (DBZ-151):

Cell: [*Zibor 17rengana oinez*] Milesker itxaroteagatik. Ez saiatu alperrik jarkitzen. Xurgatuko diat, beraz ez nire egitekoak zailtzen ahalegindu. [*Zibor 18gana biratzen du burua*] Hirekin gutxi barru izango naun!

Bere buruan ari denean ere hika ari da ia beti Cell. Une batean telebista bidez mundu osoko biztanleei zuzentzen zaie, eta halako egoeretan bakarrik ari da zuka, noski, talde bati ari zaiolako.

Freezer munstroaren kasua ere argia da: bai Goku eta bere lagunei, bai konkistatu nahi duen Namek planetako herritarrei, bai bere mendeko soldaduei hika egiten die. Bitxia da, ordea, Nameken porrot egin ostean Lur planetan azaltzen dela Freezer, aita ondoan duela, mendeku gosez. Aitak toka egiten dio beti semeari, eta semeak, ordura arte unibertsoa maltzurtenak eta hika baino erabili ez zuenak, zuka ematen dio bueltan aitari. Beraz, gaiztoetan gaiztoenak ere errespetatzen dituzte familiako hierarkiak edota adin-tarteak (DBZ-118):

Freezer: Begira hori, aita; Lurra da. Goi-gerlariak guzti hauxe jasanerazi zidan, baina azkenean eurak baino lehenago iritsi naiz.

Aita: Bai planeta txikia. Kolpe bakarrez akabatu ahal izango diagu.

Freezer: Baina horrek ez lidake hainbesteko pozik emango. Neu nola nagoen ikus dezan nahi dut. Nire ahalmena zenbat gehitu den ikus dezan.

Aita: Goi-gerlariak hi ikustea nahi duala esan nahi al duk?

Kasu gehienetan, halere, balirudike gaiztotasuna adinari gailen dakiokela. Iratxo Dortoka agure adintsua da, eta hika egiten diote hura baino askoz itxura gazteagoko pertsonaia zantar askok, hala nola Pilafek, Satan Txikik eta Raditzek; Iratxo Dortokak horiei guztiei zuka erantzuten die. Horri lotuta, DBZ-170 kapituluan, bi lapur sartzen dira denda batean, armatuta, eta adin nagusiko dendariari honela esaten diote: «aizak, agure!». Dendariak zuka erantzuten die askoz gazteagoak diren lapurrei.

Halaber, hitanora jotzeko oztopo izan ohi den beste ezaugarri bat, emakumeen presentzia hain zuzen, hizlaria zekena denean gaintzen da maiz; besteak beste, *Drakula* deritzon borrokalari gaizto batek Puar izeneko untxi eme onberari noka egiten dio (DB-70), eta ZGAko Pilafek Bulmari ere bai.

Salbuespen gisa izaki jainkotiar edo ahalguztidun batzuk aipa daitezke. Esate baterako, Shenron Dragoiari zuka zuzentzen zaizkio bai ZGAko bilau Pilaf (DB-12) bai Satan Txiki (DB-111), eta dragoiak hika egiten die bi-biei, nahiz pertsonaia gaiztoak izan⁴.

Shenron dragoia: Dei egin al didak?

Pilaf: Bai, bai, dei egin dizut, bai.

Shenron dragoia: Azaldu heure guraria. Dena delakoa dela, gurari bat egia bihurreziko diat.

Amuriza itzultzaileari galdetuta, hitanoa lotsagabekeriarekin eta errespetu faltarekin ere lotzen du:

Bai, bai, hurbilago ta pixkat distantziarik errespetatzen ez dutenen... Gaiztoak erabiltzen badu, distantziarik errespetatzen ez duen pertsonak hika edonori egiten dio ta hika egiteko, bueno, nik bizi izan dudana hortan konfiantza bat edo zerbait, ez da ohi-tura bat bakarrik [...]. Nahiz ta denek hika egin distantzia markatu behar du, orduan hurbilegi bazaude ni itzultzen ari naizenean ta Euskal Herri osoko publikoarentzat nabilenean hikari eman behar dio helburu bat, xede bat; orduan, gaiztoa bai.

4.4. Tratamendu-aldaketak: adierazkorak batzuk, iraunkorrakoak besteak

Beharbada alderdi honek erakusten du nabarmenen noraino ustiatzen dituzten itzultzaileek euskarazko tratamenduak. Biren arteko ohiko tratamendua modu batekoa izanik ere –Alberdik (1994b) proposatutako «nola hasi hala segi» printzipioari jarraikiz–, motibo ugarirengatik alda daiteke. Brownnek eta Gilmanek (1960) azaldu bezala, pertsonaia batek momentu jakin batean izandako aldarte-aldaketak ekar lezake tratamendu

4 Satan Txiki denboraren poderioz asko samurtzen bada ere, hasieran izaki zital modura dago irudikatuta.

batetik besterako jauzi txiki bat egitea –Alberdiren (1994b) izendapenari eutsiz– modu adierazkorrean. Halakoetan, Alberdik (1994b) berak aipatu bezala, zuka egitetik hika egitera pasatzea da ohikoagoa, kontrakoa baino. Askotan esamoldeak baizik ez dira izaten; esaterako, Gokuk oraindik haurra denean inguruan duen jendetzaren aurrean botatzen duen «ni lapurra? helduiok!» (DB-82), edo Yamchari aditutako «hori duk hori!» (DB-85).

Maiz konplizitatea adierazten du hitanoaren erabilera adierazkorrak. Arestian aipatu bezala, Gokuren eta bere seme Gohanen arteko tratamendua nahiko aldakorra da –tes-tuingurua asko aldatzen delako, neurri batean–. Dena den, semeari zuka egin ohi dionean ere, tarteka pasatzen da Goku hikako tratamendura. Adibidez, Goku hil berritan, zerutik edo urruneko beste mundu batetik segitzen ari da Gohanen eta Cellen arteko hil ala biziko borroka gordina. Cell Gohan mendean hartzear dagoela, telepatia bidez zuzentzen zaio Goku semeari. Hasieran, tonu probokatzailez hika egiten dio, baina ondoren zuka egitera pasatzen da berehala (DBZ-190):

Goku: Txantxetan, ala? Gohan! Orain etsi behar al duk? Hori ez duk Saiyak bezalakoa izatea, Gohan!

Gohan: Aita! Baina... non zaude?

Goku: Beste munduan. Kaito erregeari esker, zurekin komunika naiteke. Saiyen odol burrukaria zeure zainetan darabilzu. Zoaz Cellen bila eta jaurtiozu Kamehame uhina. Segur diotsut irabaziko diozula. Ziur egon!

Handik aurrera zuka egiten diote elkarri, Gohanek borroka irauli eta Cell akabatzen duen arte. Orduan, Goku bere baitan pentsatzen aditzen dugu, semeari konplizitatezko azken mezua eskainiz, hika: «Oso harro nauk hitaz, Gohan» (DBZ-191).

Burla egiteko nahiz oldartzeko ere balio dezakeela erakusten digu Vegetak. Napparekin batera Lurrera iristen denean, konturatzen gara bere kide Nappari zuka zuzentzen zaiola, nahiz eta Vegeta Saiyen printzea izan (aurrez esan bezala, badirudi adinaren aldagaia gailentzen dela hemen). Nolanahi ere, gutxienez bi aldiz darabil lagunarteko tratamendua Vegetak Napparekin: borroka galtzen ari dela-eta iseka egiteko («Kar, kar! Nola habil hain barregarri hain gizaki ezdeusen mende?», DBZ-27), eta hil egingo duela mehatxu egiteko («Ez haut ezertarako behar!», DBZ-29).

Hitanoaren erabilera adierazkorrak gaiztotasunaren eta boterearen muga gaindi dezake gutxi batzuetan. Oro har oso da errespetatua hierarkia hori, lehen aipatu bezala, baina salbuespenak ere aurkitu ditugu. Esate baterako, Gokuk bere baitan Celli honela diotso: «Ondo merezita daukak, Cell, azkenean porrot egin behar duk!» (DBZ-185). Edo Zibor 17k, Celli eraso egiten dionean, «oraintxe ikusiko duk!» (DBZ-150) esanda mehatxatzen du.

Generoaren afera beste kategoria batean jorratuko dugu, baina azpiatal honetan ere nabarmentzekoak iruditu zaizkigunak plazaratu nahi genituzke. Emakumeen kasuan, hitanoaren erabilera oro har askoz murriztagoa bada ere, badaude erabilera adierazkorren adibideak. Etsaiari oldartzen zaizkionean baino, kideekin gogaitzen

direnean erabiltzen dute batik bat hitanoa. Bulmak Gokuri botatzen dion «hoa infernura!» izan daiteke adibide bat (DB-2), eta Oolong izeneko txerri lizunari behin baino gehiagotan esaten dizkio antzekoak («Heuk erabili ahal duk, ala, tentel horrek?!», DB-10). Lunch izeneko emakumezko pertsonaiak nortasun bikoitzaren nahasmendua delako gaitz alegiazkoa du, eta bi aurpegi txandakatzen ditu: goxoa bata eta oldarkorra bestea, eta doministiku egitean pasatzen da batetik bestera. Aldarte suminkorreen dagoenean ateratzen zaizkio, han-hemen, hikako esaldi batzuk, ondoren ikusiko dugun bezala.

Ehunka kapitulu aztertuta, umeak nekez aditzen dira hika. Salbuespen bakarra tartekako erabilera adierazkorrak dira. Adibidez, Gohanek, txikitan, une batean zera dio bere kautan: «ordua zuan!» (DBZ-12). Urte batzuk geroago, Goten eta Trunks lehiaketako finalean borrokan ari direla, nahiz elkarri beti zuka egin, hikako aditz-forma batek egiten dio ihes Trunksi, Gotenek ezinbestean lurraren kontra talka egingo delakoan: «jozak lurra!» (DBZ-212).

Narratzailearen ahotsaz ez dugu askorik esango, baina merezi du atal honetan aipatzea. Izan ere, ia beti hirugarren pertsona baliatzen badu ere, batzuetan bigarren pertsonara jotzen du, eta halakoetan «hi» izenordainaren alde egin ohi du; askotan pertsonaia onei animoak emateko, konplizitatez: «Goku, habil azkar entrenamenduan!» (DBZ-148).

Esaldi solteez gain, beharbada azterketa honetan beste azpiatal oso bat merezi lukeen aldaketa mota bat gertatzen da: pertsonaia baten nortasuna edo izaera dena delako arrazoiengatik bat-batean aldatzen denean, tratamenduaren erabilera ere alda dezake pertsonaia horrek. Esaterako, Goku hiltzen denean, emakume batzuekin egiten du topo zeruan, eta zuka egiten diote. Supituki emakumeok herensuge bihurtzen dira, ordea, eta handik aurrera hika egitera pasatzen dira (DBZ-14).

Gutxi gorabehera aldi berean, Gohan, Krilin eta Bulma Namek planetara bidean dira, baina tronpatuta beste planeta batean hartzen dute lur. Hango bi biztanlek sinetsarazten diete Nameken daudela, eta atsegin egiten diete abegi, zuka erabat. Ikus-entzulea konturatzen da, halere, beren artean ezkutuan toka ari zaizkiola elkarri. Lurtarrak konturatzen direnean ez direla izaki zintzoak, eta engainatu nahian dabiltzala, Bulmari noka egiten diote etengabe, eta ondoren, munstro bilakatzen direnean, Krilini ere toka hasten zaizkio, tonu mehatxagarrian, zakar (DBZ-43):

Bulma: Jaregin berehala, entzun? Utzidazue alde egiten, bestela damutu egingo zaitzue!

Namektar faltsua 1: *[barrez]* Komedia amaitu dun.

Bulma: Zer esan nahi duzu?

Namektar faltsua 2: Laster jakingo dun, kar, kar.

[Transformatu egiten dira]

Krilin: Isil-pasabidean ikusitako marrazkien antza dute. Hauek ez dira namektarrak!

Namektar faltsua 2: Igarri egin duk!

Namektar faltsua 1: Ederki, orain jakinaren gainean zaudete...

Behin Nameken, antzeko egoera bat jazotzen da. Freezerren gudari onenetako bat, Zarbon, eta Vegeta aurrez aurre daude, eta elkarri zuka ematen diote. Vegeta gailentzen ari zaio, ordea, eta Zarbon, zeina egoera normalean ile luze txirikordatuko gizon segail eta apaina den, munstro beldurgarri bilakatzen da, indarrak biderkatzeko. Orduan, dela eder izateari utzi eta munstro bihurtu delako, dela irabazi duen sendotasunagatik, tratamendu informalera aldatzen da. Birritan gertatzen da sekuentzia bera: lehenengoan Zarbonek Vegeta birrindu eta hil hurren uzten du Saiyen printzea; behin osatuta, Vegetak berriz aurre egin, eta Zarbon erraz garaitzen du. Zarbon azkenetan dagoela, nahiz munstro-egoeran egon, zuka hasten zaio Vegetari, errukarri, eta hain zuzen orduan pasatzen da Vegeta Zarboni hika egitera, harrokeriaz enpo (DBZ-57).

Zarbon: Ve...ve...ve...vegeta, geldi mesedez, ez dizut minik egin nahi, utzidazu joaten, arren eskatzen dizut, ez ni hil. Barka, barka, barka, barka...

Vegeta: Barkatzea nahi duk egin dizkidaanak eginda? Ez horixe, pentsatu ere ez!

Zarbon: Izan gaitezen lagun, bil gaitezen, joanak ahaztuta. Nahi duzu, Vegeta? Biok elkarrekin Freezer ere menpera genezake.

Vegeta: Agur, ez diat hirekin elkartu beharrik Freezer berdin-berdin akabatzeke, aski nauk bakarrik.

Zapi Gorridun Armadan (ZGA) estilo honetako aldaketa batzuk gertatzen dira. Adibidez, Tao Pai Pai borrero indartsu eta beldurgarriak zuka egiten dio Red jeneralari, nahiz eta ZGAko kide guztiek berorika egin. Red Jeneralak armadako kide guztiei hika egiten die, baina Tao Pai Pairi zuka, ez baita normahi. Halere, Red jeneralak Tao Pai Pai kontratatzen du lan zikin bat egiteko, eta orduan hika hasten zaio bere soldatapekoari (DB-58 eta DB-59).

DB-67 kapituluan honako hau gertatzen da: ZGAko Black sarjentuak bere gaineratik dagoen Red jenerala ez du maite, baina errespetu handiz tratatzen du, berorika egiteraino. Halako batean, liskarrean hasten dira eta sarjentuak jenerala akabatzen du. Gorpua zerraldo dagoela, Red jeneralari berorika egitetik hika egitera pasatzen da Black sarjentua.

Urte batzuk aurrera eginda, Gohan dagoeneko institutuan dagoela, tarteka ongia egiten duen heroi bihurtzen da hirian, mozorrotuta, «Saiya Handia» izenpean. Ikastetxera bidean bi gaizkile ikusten ditu, arazoak konpontzera gerturatzen da, eta gaizkileak oldartuta hika zuzentzen zaizkio Gohan gazteari. Gohanek berehala erreakzionatu eta gaizkileak konturatzen dira Gohanek zer indar duen. Orduan, uzkur-uzkur eginda, zuka egitera pasatzen dira (DBZ-201).

Ikusi ditugun kasu askok gaiztotasunaren logikara eramaten gaituzte berriz, eta bostere eta indarrarekin zerikusia ere badute. Kontrako adibide argi bat ageri da, ordea, Cell munstroa protagonista duena. Esan bezala, hika zuzentzen zaie denei uneoro, baina bi aldiz istorio luze bana kontatzen du, batean Satan Txikiri (DBZ-143), bestean bere baitan baina Gohani zuzenduz (DBZ-190). Orduan, kontatzaile-lanetan dagoen bitartean, *off* ahotsa balitz bezala, zuka egitera pasatzen da, eta behin kontakizuna

bukatuta, berriz darabil lagunarteko tratamendua. Beste behin, hitanoarekin gehiegi ez kargatzeko asmoa datorkigu gogora, itzultzaileek beste testuinguru batean argi azaltzen duten bezala.

4.5. Buru barruko hizketak eta bakarrizketak

Azaldu dugu buruan «hitz egiteko» bi modu daudela, eta *Dragoi Bolan* askoz gehiago erabiltzen da «bere buruan» deritzoguna; hots, hartzailerik gabeko hizketa mutua. Edo, izatekotan, aipatu beharko genuke jadanik azaldu den hirugarren modalitate bat, ikusitako kapituluetan nahiko presente dagoena: batzuetan hitzak ozen ahoskatuta eta beste batzuetan ahapeka, buru barruan beste pertsona bati zuzentzen zaizkionekoak, adibideak ez baitira urriak *Dragoi Bolan*.

Geure barneko hizketa da hika agertzeko testuinguru ohikoenetako bat, ikusi dugun bezala (Alberdi, 1994b). *Dragoi Bolan*, patroio orokor modura, erraz ondoriozta daiteke normalean besteri hika egiteko ohitura duenak errazago egiten duela hika bere baitan. Hau da, gizona gaitzak, gaiztoak, adinekoak, errazago egiten dute hika bere buruan gainerakoak baino. Dena den, horixe da egoerarik aldakorrena tratamenduen erabilerari dagokionez, eta orain hika orain zuka egin dezake pertsonaia batek. Aldaketa horiek zergatik gertatzen diren identifikatzeko zailtasunak ezartzen dizkigu horrek ikertzaileoi. Beharbada itzultzailearentzat kontrolatzeko zailena den testuingurua da, ez baitago hartzailerik eta, beraz, tratamendua finkatu ahal izateko harremanik. Horren harira, Eguzkizak honako hau esan zigun:

Nik neu'pe eskemie neuken idatzitte. Idatzitte neuken nok nori zelan eiteotzen.

Pertsonaia asko gaizto modura agertzen dira hasieran, Gokuren etsai papera betetzen dute, baina horietako askoren kontra borrokatu ondoren, adiskidetu egiten dira. Horrenbestez, hasieran maltzurak diren pertsonaia ugari onbera bihurtzen dira denborarekin, eta Gokuren ingurura biltzen. Ten Shin Han eta, neurri batean, Satan Txikiren kasuak adierazgarriak dira. Bi pertsonaia horiek hasieran beren buruan hika egiten dute normalean, baina kapitulek aurrera egin ahala «onen» bandora pasatzen diren heinean, beren buruan zukako tratamendua nagusitzen da.

Boo Ahaltsua deritzon munstroarekin gertatzen dena erabat lotuta dago buru barneko hizketarekin. Saga horretan hitanoaren erabilerak nabarmen egiten du behera oro har, eta Book ere batzuekin baizik ez du hika egiten, aurreko munstroek ez bezala. DBZ-254 kapitulan, bi gizonak asko haserrearazten dute Boo giza sorgina, eta sutan dagoela, bere alderdi gaiztoak ihes egiten du gorputzetik, nolabait Boo zintzoa eta gaiztoa bereizita. Borrokan hasten dira bi munstroak berehala, eta hika egiten diote elkarri etengabe (DBZ-255).

Boo ona: Grrr! Nor haiz? Nor arraio?!

Boo gaiztoa: Eta heu nor haiz ba?!

Boo ona: Ni Boo Ahaltsua!

Boo gaiztoa: Benetako Boo neu nauk!

Generoaren aldagaia buru barruko kontuetara ekarrita, fenomeno bitxi bat errepikatzen da zenbaitetan. Gizonezko bat bere buruan ari denean, baina emakume bati buruz, noka egiten du. Kasurako, Freezerren soldadu batek, Bulmak ihes egin berritan, honela dio: «Zer gertatzen dun hemen?!» (DBZ-60). Litekeena da itzultzaileak material grafikoa esku artean izan gabe –testuari begiratuta bakarrik, alegia–, ez jakitea hizlaria buru barruan ari den edo emakumezko hartzaileari zuzentzen zaion, eta hortik etor liteke noketaren erabilera hori. Beste egoera batean Baba izeneko adineko emakumeak, bere baitan ari dela, noka egiten du, baina ez bere buruari ari dela, baizik eta bere buruan. Ez lioke obedituko Seguroлак (1992) iradokitako joerari, bere buruan ari diren emakumeek toka egin ohi dutela baitio.

4.6. Genero-aldagaia, giltzarri

Tratamenduen erabilera erabat baldintzatzen duen faktorea da generoarena. *Dragoi Bolan* askoz emakumezko pertsonaia gutxiago dago, eta protagonismoa dutenak zer esanik ez. Beraz, emakumeak presente dauden egoerak oso murrizak dira. Bilau guztiak, munstro itxurakoak izan arren, gizonezko gisa irakurtzen ditu ezinbestean ikus-entzuleak.

Bi gizonezko elkarri oldartzen zaizkionean, borroka-giroan, hikako formak ohikoak dira. Emakumeen berezko presentzia eskasa, eta, gainera, oldartzeko joera txikiagoa dela-eta, lagunarteko tratamendua kasik ez da azaltzen tartean emakumerik baldin badago. Emakumeak elkarri hika aritzen zaizkion kasu bakanen bat baino ez dugu aurkitu (adibidez, DBZ-24 kapituluan bi printzesak elkarri noka egiten diote), hori gerta dadin beharrezko den ahizpatasun-harremanik ez dagoelako ia, besteak beste.

Ohiko emakume hikarari bakarria atzeman dugu denboraldi luzeetan zehar: Baba. Oso emakume adintsua da, boteretsua ere bai lehenengo denboraldietan, sorgin-itxurakoa, eta gizonei toka eta emakumei noka egin ohi die. Ezaugarri horiek dituen pertsonaia bakarria da, eta beraz ezin dugu ondorio orokorragorik atera.

Aipatu dugu lehen ere emakumeek petraltzen direnean erakusten dutela batik bat hika egiteko jaidura. Bulmak haserretzen denean toka egiten die tarteka ingurukoiei, dela Gokuri, dela Yamchari. Lehen aipatu dugun bi aurpegiko Lunch pertsonaiak, bere aldarte erasokorrean dagoenean, tratamendu informaleran jotzen du tarteka. Honela dio, adibidez, bat-batean Txaozi: «nori hagokio, apaburu?!» (DBZ-12).

Emakumearen izaerari edo tasunei lotuta, interesgarria da familia-harremanetan zer gertatzen den ikustea. Aipatu dugu belaunaldi zaharragoek erraz egiten dietela hika hurrengo belaunaldiko emakumei. Aurrez aipatu bezala, Bulmaren eta Chichiren aitek hala jokatzeko dute, toka edo noka erruz erabiliz, baina Bulmaren amak zuka baino ez die egiten denei. Oso emakume apaina da, pertxenta, irribarretsua eta zerbitzaria; hori izan liteke pertsonaia soilik zuka hitz egiten jartzeko arrazoia.

Emakumeek orokorrean eta amek bereziki hika gutxiago egiteko arrazoiari buruz galdetu genien itzultzaileei, eta inguruan ikusitakoan oinarritu zuen erantzuna:

Amuriza: Amak ez... Ba gure esparruetan ta Euskal Herri nahiko zabalean ez nuelako hori bizi izan eta hori horreatik izango zan.

Eguzkiza: Gu be jabetzen hasite gengozen, alde bateik, herririk txikixenetan be emakumezkuek ez zebela, gaztiek ixte hikaik eitten heuren artien.

Gutxi batzuetan gertatzen da emakumez eta gizonez osatutako taldeari hika zuzentzea pertsonaia hizlaria, eta halakoetan, noski, toka aritzen dira. ZGako Pilaf, Iratxo Dortoka eta Satan Txiki identifikatu ditugu, aldi banatan gutxienez, hitanoa modu horretan erabiltzen (DB-10, DB-84 eta DBZ-5 kapituluetan, hurrenez hurren). Lehen ere aipatu bezala, aukera bat da itzultzaileak zehazki ez jakitea hartzailea nor den testuari bakarrik erreparatuta.

Bada genero-auziari dagokion beste fenomeno bitxi bat, beharbada *Dragoi Bola* animearen fantasiako munduan kokatu beharko litzatekeena. DBZ-51 kapituluak jakiten du ikus-entzuleak namektarrek –Namek planetako biztanle berde antropomorfoek– ez dutela generorik. Nolanahi ere, edozeinen begietara gizonezkoak dirudite, eta ahotsak ere hori ematen du aditzera. Itzultzaileak, informazio horren jakitun, hauta zezakeen denak zuka zuzentzea planeta horretako biztanleei, baina haien ezaugarri maskulinoek bultzatuta, seguruenik, pertsonaia asko namektarrei toka egiten jartzen ditu. Ikus-entzuleentzat aspalditik ezaguna den Satan Txiki pertsonaia namektarrarekin gauza berbera jazotzen da.

4.7. Bestelakoak: animaliak, gauzak eta zuzentasuna

Emaitzen atalaren sarreran esan dugu metodologiaren atalean deskribatutako kategorien sistema izango genuela bizkarrezur eta kategoria horietako bakoitzari lotutako emaitzen berri ematen joango ginela. Baina badira beste bi alderdi, kategoria bat osatzeko lain ez izan arren, aipatzekoak iruditu zaizkigunak.

Alderdi horietako lehenari helduz, atal teorikoan aipatu lez, tradizioz hitanoa erabili izan da animaliekin hitz egiteko eta, gainera, animaliaaren emetasuna nabarmena ez den kasuetan toka erabili izan da (Alberdi, 1994b). Aztertutako kapituluetan animaliek askotan ez dute genero argirik, baina maiz egiten zaie hika, eta noski, defektuz, toka; esaterako, Gokuk ia beti zuka egin arren, sagutxo bati hika egiten dio (DB-53), eta, beranduago, Kaito planetan toka egiten die bai Bubbles txinpantzeari eta bai Gregor matxinsaltoari (DBZ-21).

Horrez gain, gauzak pertsonifikatzeko ere erabili izan da hitanoa (Echeverria, 2016). Telesail honetan horrelako kasu asko aurkitu ez ditugun arren, Gokuk erabili izan du hitanoa bai makila miragarriari hitz egiteko (DB-51) eta bai Kinton lainoari hitz egiteko (DBZ-3), bi kasuetan toka. Baba sorginak hikara jotzen du bere kristal-bolari hitz egiteko, baina kasu honetan noka da erabiltzen duena (DBZ-20).

Aipatu nahi dugun bigarren alderdiak zuzentasunarekin dauka zerikusia. Hizkuntzalaritza-gaiei lotuta, nahiz eta hitanoaren azterketa morfologiko eta sintaktikoa lan honen zedarrrietatik harago dagoen, merezi du kontu deigarri batzuk hona ekartzea.

Batetik, sintaxiari dagokionez, alderdi teorikoan aipatu dugu mendeko esaldietan hitanoa erabiltzeak ia ez duela tradizioz, eta normalean esaldi deklaratioetan baino ez direla erabiltzen hikako forma alokutiboak. *Dragoi Bolan* irizpidea neurri batean bestelakoa da, baina erabat koherentea, aztertutako lehenengo kapitulutik azkenara arte errespetatzen dena: hizlaria hika ari bada, galderazko perpausetan ere forma alokutiboa erabiliko du («Ze...ze...zer **duk** hau? Ofizialek ere desertatzen hasi behar al **diate** orain?», DB-67; «Ezpata ikaragarri zorrotza izango **duk** hori horren ospetsua baldin bada. Zer, zerbaitekin probatuko **diagu?**», DBZ-250); baldintzazkoetan zukako formak erabiltzen dira hika ari arren («Baina haien lurraldean sartzen ausartzen **bada**, arte martzialetan nagusi omen den Shurarekin aurrez aurre egin beharko **dik**», DB-81); gainerako mendeko perpausetan ez dugu alokutiboko forma bakar bat atzeman.

Bestetik, aditzen morfologiari erreparatuz gero, euskara batuari dagozkion formak darabiltzate pertsonaiek. Halere, jabetu gara erabilitako forma batzuk ez datozela bat Euskaltzaindiak 1994an araututakoarekin. Esate baterako, «diti(n)at» eta «dizki(n)at» modu trukagarrian erabiltzen dira maiz, hurrenez hurren zukako «ditut» eta «dizkitut» soilik adierazteko erabili beharrean. Zuka hitz egitean «dute» esango luketena hika ari direlarik «di(n)ate» gisa agertzen zaigu eskuarki telesailean, «diten / ditek» izan beharrean. Erabilera zabaldua izan dute forma horiek Euskal Herriko zenbait eremutan, eta, gainera, itzulpen-lanak egin zirenean artean oraindik ez zuen Euskaltzaindiak alokutiboari dagokion araua kaleratu. Horri lotuta, ziurrenik, hain ohikoak ez diren iraganeko forma batzuk ere deigarriak dira; adibidez, «zidatean» beharrean «zidaaten» (DB-66). Azkenik, lehen pertsonako formetan alokutiboa ez erabiltzeko gomendatu bazen ere, «goazemak» aditzen zaie tarteka-marteka pertsonaiei.

5. ONDORIOAK

Emaitzen atalean aurkeztutako edukien sintesi bat egite aldera, aztertutako alderdi bakoitzean ikusitakoen artetik nabarmenenak uste izan ditugunak gogoraraziko ditugu. Ikusi dugunez, telesailean euskararen hiru tratamenduak baliatzen dira harreman asimetrikoetako koskak islatzeko. Nori-nola egin erabakitzeke irizpide nagusiak adina, indarra eta boterea direla ikusi dugu, familiaren barneko tokia bainoago. Irizpide horiei itzala egiten diena gaiztotasuna edo etsaitasuna da: pertsonaia gaiztoak karakterizatzeko baliabidetzat erabili da hitanoa, edota pertsonaia zintzoek momentu jakinetan beren etsaiei purrustadak botatzeko ere bai. Horrek guztiak bat egiten du bai Brownek eta Gilmanek (1960), bai Alberdik (1993) boterearen semantikaren baitan egiten den tratamenduen erabilerari buruz eta tratamenduen tartekako erabilera adierazkorrari buruz esandakoekin.

Harreman simetrikotako elkarrizketa gehienak zuka gauzatzen dira. Mota horretako harremanetan hitanoak ere badu bere lekutxo, baina betiere bigarren mailako pertsonaien artean edo gaizkileen artean. Beraz, jokabide hori aldendu egiten da Brownek eta Gilmanek (1960) proposatu eta Alberdik (1994b) euskararen testuinguruan aplikatu zuen elkartasunaren semantikaren eredutik, protagonismo handiena daukaten pertsonaien artean ez baitago tratamendu informala erabiltzeko joerarik, nahiz

eta tradizioz horretarako aproposak begitandu izan diren ezaugarriak bete. Hala ere, itzultzaileei egindako elkarrizketei esker jakin dugu protagonistak ez zituztela hika jarri nahi izan, hori egitera telesailen hitanoa kargatuegi geldituko zela iritzi ziotelako.

Buru barruan mintzatzeko edo bakarrizketan aritzeko ere jokatu da tratamenduekin; Alberdik (1994b) esan bezala hori da hitanoa agertzeko testuinguru ohikoenetako bat. Zehazki, zukako eta hikako tratamenduak erabili dira horretarako eta, patroiz gisa orokortu ezin daitekeen arren, oro har zuka mintzo diren pertsonaien mingainetan ere izan du tokia hitanoak.

Amaitzeko, generoen arteko arrakala begi-bistakoa da, hitanoaren gainean egindako hainbat ikerketak erakutsi duen moduan (Alberdi, 1994b; Altuna, 2018; Azkue, 2000; Beitia, 2017; Bereziartua & Muguruza, 2021; Echeverria, 2001; Legorburu, 2018; Muguruza & Bereziartua, 2020; Muguruza et al. 2020), bai emakumezkoek telesailen daukaten presentziari eta rolei dagokienez eta baita tratamenduen erabilerari dagokionez ere. Emakumeen ahotan nekez entzuten da hitanoa; hika erraz eta erruz darabilen emakumezko pertsonaia bakarra Baba sorgina da, baina ez da bereziki presentzia handia duen pertsonaia.

Aurkeztutako emaitzen argitara, hizkuntza-tratamenduen erabilera aberatsa da *Dragoi Bola* telesailaren itzulpenaren ezaugarri nagusietako bat. Hitanoa, zehazki, anime telesailen erabiltzen den hizkuntzaren marka bereizgarrienetako bat da. Ikerketa honetan erakutsi dugu, asko ez ezik, xede ugariarekin erabiltzen dela hitanoa. Beste modu batera esanda, «makro-baliabide» (Garzia, 2020) gisa erabilia dago lagunarteko tratamendua.

Euskal hiztun askori hitanoa arrotz xamar suerta zekiokela jakitun, itzultzaileek bazuten gidoia tratamendu horrekin gehiegi ez zamatzeko kezka. Hala ere, bistakoa da presentzia altua duela hitanoak *Dragoi Bolan*, eta horrek dilema batzuk sortzen ditu. Batetik, Barambonesek (2012) zioenaren ildotik, estrategia didaktiko gisa planteatutako liteke hitanoaren erabilera, egunerokoan gertu ez dutenak pixkanaka ohitu daitezela. Alde horretatik, garaiko errealitate soziolinguistikoa kontuan hartuta, pentsatzekoa da euskal hiztun gehienek inguruan entzuten zutena baino gehiago entzuten dela hitanoa *Dragoi Bolan*, bereziki gizonzkoek hitz egiteko erabiltzen den *toka* aldaera. Ez alferrik, ikusentzule askorentzat hitanoaren «oasi» moduko bat izan zen telesail japoniarra (Muguruza & Bereziartua, 2021). Alabaina, itzultzaileek beharbada ez zuten irizpide berarekin jokatu genero batekin eta bestearekin; izan ere, errealitatean emakumeek gutxiago egiten dute hika, eta haiei ere gutxiago egiten zaie normalean, eta hori bere horretan islatu zen telesailen. Beraz, eremu batzuetan fikzioaren potentzialaz baliatu baziren ere, argudia daiteke beste auzi batzuetan bere inguruko errealitatea islatzera mugatu zirela. Aintzat hartu behar da, nolahi ere, emakumezko pertsonaia askoz gutxiago direla *Dragoi Bolan*, eta istorioan zehar betetzen dituzten rola emanda datozkiola itzultzaileari.

Bestetik, hitanoak *Dragoi Bolan* dituen konnotazio anitzen artean, aipatu dugu hierarkiak pisu handia duela, dela adinagatik, dela estatusagatik, dela beste aldagai batzuegatik. Halere, gailentzen den irizpidea gaiztotasuna dela ikusi dugu, pertsonaien izaera ankerra edo arau-haustailea markatzeko erabili da batik bat hitanoa. Gainera,

hitanoaren erabilera adierazkorra delakoan ere eskuarki haserreak bultzatzen ditu pertsonaiak hika egitera. *Dragoi Bolak* horretarako aukera paregabea eskaintzen du, baina pentsa liteke, bestalde, hipotesi gisa, erabilera horrek hitanoari egotzi izan zaizkion konnotazio negatiboak (ikus atal teorikoko 2.1. azpiatala) bultzatu eta betikotu ditzaizkeela, neurri batean.

Azken ondorio gisa, badirudi fikzioa testuinguru aproposa izan daitekeela hitanoa jendearen belarrietara irits dadin, eta, esan bezala, ondo funtziona dezakeela pertsonaiei eta haien arteko harremanei ñabardurak eransteko makro-baliabide gisa. Muguruzak eta Bereziartuak (2021) *Dragoi Bolaren* gainean egin duten atzerabegirako ikerketak erakusten du publikoaren onarpen zabala jaso zuela hitanoaren erabilerak bere garaian, eta kontuan hartzeko elementua izan daiteke aurrera begirako produkzioetan, jatorrizkoak izan nahiz euskaratuak izan.

6. ERREFERENTZIAK

- Alberdi, X. (1993). Hika tratamenduaren balore sozio-afektiboak. *Fontes Linguae Vasconum*, 64, 425-442.
- Alberdi, X. (1994a). Euskararen tratamenduak: bilakaera. *Fontes Linguae Vasconum*, 67, 401-434.
- Alberdi, X. (1994b). Hitanoa non eta nork erabiltzen duen. *Euskera*, 3, 983-993.
- Alberdi, X. (1996). *Euskararen tratamenduak: erabilera (Iker 9)*. Euskaltzaindia.
- Alberdi, X. (2018). Forms of address in Basque. *Pragmatics*, 283, 303-332.
- Alberdi, X. (d. g.). Tratamendua eta alokutibotasuna. In *Sareko Euskal Gramatika (SEG)*. UPV/EHU. <https://www.ehu.es/seg/gizt/5/2/1>
- Alberdi-Zumeta, L. (2019). Eta hik ze uste dun/k? Azpeitiko gazteak hitanoaren inguruan hizketan: usteak, balioak eta diskurtsoak. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 113(4), 129-154.
- Altuna, J. (2018). Noka eta tokaz galdezka. *Jakin*, 227-228, 187-192.
- Antonov, A. (2015). Verbal allocutivity in a crosslinguistic perspective. *Linguistic Typology*, 19(1), 55-85. <https://doi.org/10.1515/lingty-2015-0002>
- Aranguren, M. (2012). *Azpeitiko gazteak eta euskara* [Hiznet, sakontze-egitasmoa, UPV/EHU]. Hiznet. <https://hiznet.asmoz.org/wp-content/uploads/2018/10/Azpeitia.pdf>
- Azkue, R. M. (1918). *Ardi galdua*. Jesusen Biotzaren Elaztegia.
- Azkue, X. (2000). *Hitanoa Zumaian*. Zumaiako Udala.
- Azpeitiko Euskara Patronatua (2012). *Azpeitiko gazteen hizkuntza-ohiturak*. http://www.erabili.eus/plangintzak/gurien/dokumentuak/2012/Azpeitiko_gazteen_hizkuntza_ohiturak_ONDORIOEN_TXOSTENA_ona.pdf
- Barambones, J. (2012). *Mapping the dubbing scene. Audiovisual translation in Basque television*. Peter Lang.
- Beitia, I. (2017). Tokanoka tribua. Eskoriatzako gazteak eta hitanoa: uste, balore eta jarrerak. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 103, 139-166.
- Belmar, G. (2020). Language variation, contact, revitalization, and translation: A corpus approach to allocutive agreement in Basque. *Revista de Llingua i*

- Dret, Journal of Language and Law*, 74, 38-57. <https://doi.org/10.2436/rld.i74.2020.3410>
- Bereziartua, G. & Muguruza, B. (2020). Euskal hizkun natiboak, ez-natiboak eta hitanoa. In E. Santazilia, D. Krajewska, E. Zuloaga & B. Ariztimuño (arg.), *Fontes Linguae Vasconum 50 urte: ekarpen berriak euskararen ikerketari* (127.-140. or.). Nafarroako Gobernua. <https://doi.org/10.35462/fontes50urte.8>
- Bereziartua, G. & Muguruza, B. (2021). Basque informal talk increasingly restricted to men: The role of gender in the form of address *bika*. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 17(1), 360-376. <https://doi.org/10.52462/jlls.22>
- Brown, R. & Gilman, A. (1960). The pronouns of power and solidarity. In T. A. Sebeok (arg.), *Style in language* (253.-276. or.). MIT Press.
- de Rijk, R. P. G. (1991). Familiarity or solidarity: The pronoun *hi* in Basque. *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, 36, 373-378.
- Echeverria, B. (2001). Privileging masculinity in the social construction of Basque identity. *Nations and Nationalism*, 7(3), 339-363. <https://doi.org/10.1111/1469-8219.00020>
- Echeverria, B. (2003). Language ideologies and practices in (en)gendering the Basque nation. *Language in Society*, 32, 383-413.
- Echeverria, B. (2016). Harlots and whores but not lovers. Dressing down the pronoun for a female addressee in a Basque Old Testament. In J. Abbou & F. H. Baidier (arg.), *Gender, language and the periphery* (353.-380. or.). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/pbns.264.13ech>
- Eguren, L. (2000). El morfema de alocutivo del euskera y el modelo de gramática. *Hermeneus, Revista de la Facultad de Traducción e Interpretación de Soria*, 2, 95-118.
- Etxaniz, P. (2001). Tratamenduen bilakaera, to eta no. *Fontes Linguae Vasconum*, 87, 225-234.
- Etxebarria, I. (1994). Doblaje y subtitulación en Euskal Telebista. In F. Eguiluz, J. M. Santamaría, V. Olsen, R. Merino-Álvarez & E. Pajares (arg.), *Transvases culturales: literatura, cine, traducción* (191.-197. or.). UPV/EHU.
- Euskaltzaindia. (1987). *Euskal gramatika. Lehen urratsak (EGLU) II*. Euskaltzaindia.
- Fernández de Arroyabe, A., Eguskiza, L. & Miguel, A. (2019). Does Basque have a future? Implications of hegemonic languages for audiovisual consumption by adolescents. *Communication & Society*, 32(1), 333-349. <https://doi.org/10.15581/003.32.1.333-349>
- Garzia, J. (2020). Euskara estandarra eta erregistro informalak. In Euskaltzaindia & Ezkerraberri Fundazioa (arg.), *Euskara batua eta tokian tokiko erabilera: korapiloak eta erronkak* (99.-110. or.). Euskaltzaindia.
- Ibañez, J. L., Pérez, J. C. & Zalbidea, B. (1999). Televisión y programación infantil en Euskadi. *ZER - Revista de Estudios de Comunicación*, 4(7). <https://doi.org/10.1387/zer.17408>
- Kintana, X. (2005). Lazarraga poeta zahar gaztearen berri onak. *Euskera*, 50(1), 129-159.
- Landabidea, X. & Goirigolzarri, J. (2017). Zergatik dira garrantzitsuak hedabideak XXI. mendean euskararentzat? *Euskera*, 62(2), 171-185.

- Larrinaga, A. (2019). *Euskararen normalizazioa: ikuspegi orokorra eta Euskal Telebistaren kasu partikularra*. UEU; UPV/EHU.
- Larrinaga, A. (2020). *Euskara kolokialaren eskuliburua*. UEU.
- Legard, R., Keegan, J. & Ward, K. (2003). In-depth Interviews. In J. Ritchie, J. Lewis, C. McNaughton Nicholls & R. Ormston (arg.), *Qualitative research practice. A guide for Social Science students and researchers* (138.-169. or.). SAGE Publications.
- Legorburu, O. (2018). Genero rolek hitanoaren erabileran izan duten eragina: Antzuolako herritarren diskurtso eta praktikak. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 109, 111-138.
- Lizardi, A. & Munduate, M. (2015). Non-argument agreements: an approach to Basque allocutivity. *Dialectología*, ale berezia V, 321-350. <https://doi.org/10.1344/dialectologia2015.2015.14>
- Muguruza, B. & Bereziartua, G. (2020). Transmisioaren eragina hitanoaren osasunean: Azpeitiko hiru belaunaldiren azterketa. In I. Camino, X. Artiagoitia, I. Epelde & K. Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre* (545.-564. or.). UPV/EHU.
- Muguruza, B. & Bereziartua, G. (2021) *Dragon Ball* on the Basque public TV: influence on viewers' language attitudes and practices. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. <https://doi.org/10.1080/01434632.2021.1946547>
- Muguruza, B., Bereziartua, G. & Etxeberria, J. (2020). «Ez da mattetzen erakutsi». Azpeitia, hitanoa eta generoen arteko arrakala. *Uztaro*, 115, 117-143. <https://doi.org/10.26876/uztaro.115.2020.6>
- Oyharçabal, B. (1993). Verb agreement with nonarguments: On allocutive agreement. In J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg.), *Generative studies in Basque linguistics* (89.-114. or.). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/cilt.105.04oyh>
- Oyharçabal, B. (1994). Hikako adizkeren paradigmaren aurkezpena. *Euskera*, 39(3), 969-981.
- Ozaita, J. (2014). Hurbilpen bat tolosaldeko gazteek hitanoari buruz duten pertzepzio, diskurtso eta praktikara. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 91, 83-103.
- Rebuschi, G. (1981). Autour de formes allocutives du Basque. In Euskaltzaindia (arg.), *Euskalarien nazioarteko jardunaldiak (Iker 1)* (307.-321. or.). Aranzadi.
- Rebuschi, G. (1984). *Structure de l'énoncé en basque*. Société d'Études Linguistiques et Anthropologiques de France (SELAF).
- Santiago, J. A. (2017). *Dragon Ball* popularity in Spain compared to current delocalized models of consumption. *Mutual Images*, 2, 110-136. <https://doi.org/10.32926/2017.2.san.drago>
- Schreier, M. (2014). Qualitative Content Analysis. In U. Flick (arg.), *The SAGE handbook of qualitative data analysis* (170.-180. or.). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781446282243.n12>
- Segurola, I. (1992ko apirilaren 30a). Gizon, gizarte, gizagaixo. *Euskaldunon Egunkaria*, 430, 26.